

פרק א

מסורת ויצירה בתורה שבעל פה

א. שאלת המסורת והיצירה, ומשמעויותיה

הצגת השאלה - מה מקורה של התורה שבעל פה?

הסוגיה הראשונה שבה נעסוק היא סוגיה מפורסמת ויסודית מאד – מקורן של ההלכות שבתורה שבעל פה. בדברי חז"ל אנו מוצאים דינים רבים מאד שאינם כתובים במפורש בתורה שבכתב, והשאלה היא: מה מקורם של דינים אלה? יש להבהיר: אין הכוונה לדינים מדרבנן, שהם ודאי לא ניתנו בשעת מתן תורה, אלא תוקנו על ידי חכמים במשך הדורות. הכוונה היא לאותם דינים שבאים כביאור למצוה עצמה ומגדירים את פרטיה אף על פי שאינם מופיעים במפורש בתורה שבכתב.

באופן עקרוני ניתן להציג שתי אפשרויות מרכזיות:

האחת - הפרטים הללו נאמרו על ידי הקב"ה למשה בסיני, ומאז עברו מדור לדור במסורת שבעל פה שנלוותה לתורה שבכתב. חכמים רק מעבירים אלינו את המסורת הזו, שהגיעה אליהם מן הדורות הקודמים החל ממשה רבנו.

השניה - הפרטים הללו הם חידושים של חכמים, שבכל דור ודור פירשו את התורה ומתוך כך ביארו והגדירו את פרטי המצוות.

כידוע, בגמרא מביאים בדרך כלל מקור להלכות אלה – דרשות, שבהן לומדים את הפרטים הללו מתוך לשון הכתובים. משתי האפשרויות שהצגנו, נובעות שתי הבנות שונות בשאלה מה תפקידן של הדרשות: לפי הדרך הראשונה, הדין עצמו כבר היה ידוע מראש במסורת מסיני, והדרשה רק מוצאת לו רמז בלשון הכתוב; ואילו לפי הדרך השניה, הדרשה היא מקור הדין – חז"ל קראו את הפסוק, דרשו אותו ומתוך כך למדו את הדין.¹

משמעויות של שאלה זו

שאלה זו, האם התורה שבעל פה היא מסורת מסיני או חידושים שנלמדו על ידי חכמים, היא משמעותית מאד מכמה פנים, ונציג בקצרה כמה השלכות עיקריות:

משמעות הדיונים שבגמרא – כאשר הגמרא דנה לגבי הלכה מסוימת ומביאה דרשות, הרי לפי דרך המסורת, הדין עצמו כבר היה ידוע מסיני, וחכמים רק מחפשים לו רמז בתורה. בין אם המקור יהיה מדרשה פלונית או מדרשה אחרת, ואף אם לא נצליח כלל למצוא לדין מקור בכתובים, עדיין עצם הדין קיים, והוא כשלעצמו אינו נתון לדין. בעוד שלפי הדרך השניה, דרך היצירה, הדיון של חז"ל הוא דיון מכריע לגבי עצם הדין – אם חכמים ידרשו את הכתוב באופן מסוים הם יפסקו את ההלכה בהתאם לכך, ואם ידרשו באופן אחר יגיעו לפסיקה אחרת.

אופן העיסוק שלנו בהבנת דרשות חז"ל – לפי דרך היצירה, חז"ל באו לפרש את התורה; הם הגיעו למסקנה שיש לפרש דוקא באופן מסוים, ומתוך כך פסקו את ההלכה. אם כן, צריך לעיין בדבריהם ולתת טעם, מדוע הם הכריעו לדרוש דוקא כך ולא אחרת. אך לפי דרך המסורת, הדין עצמו כבר התקבל במסורת מסיני וחז"ל רק באו למצוא לכך רמז, ואם כן אין כל כך מקום להעמיק ולעיין בדרך הדרישה – חז"ל היו מוכרחים לדרוש דוקא באופן זה, שהרי הם ידעו מראש לאיזו מסקנה עליהם להגיע.²

1 בספרות המחקר בדורות האחרונים נדונה בהרחבה השאלה האם מדרש ההלכה הוא "מדרש מקיים" או "מדרש יוצר". שאלה זו מקבילה לכאורה לשתי האפשרויות שהצגנו, אולם לאמיתו של דבר אין לזהות בין שני הדיונים. בעניין זה נרחיב בכרך ב' נספח ח', ועיין שם בתחילת הדברים על ההבדל בין שתי השאלות.

2 כמובן, גם אם הדין ידוע במסורת, חז"ל לא יציעו לו מקור מדרשה שאינה מסתברת. אך אם יש כמה אפשרויות מסתברות לדרוש את הכתוב, והדין עצמו כבר ידוע, הרי חכמים חייבים לבחור דוקא בדרך

שאלת הפשט והדרש – כידוע, רבים מן הראשונים והאחרונים העלו את שאלת היחס בין הפשט לדרש, שלעיתים נראה שיש פער בין פשט הכתובים ובין דברי חז"ל וההלכה למעשה. במקרים מסויימים נראה שיש סתירה בין הפשט לדרש, כגון בדוגמה המפורסמת של "עין תחת עין". במקרים אחרים אין מדובר בסתירה, אך קשה לנו להבין כיצד כל פרטי הדינים נלמדים מתוך לשון הכתוב. לשאלה זו ניתנו תשובות שונות, ונעסוק בה בהרחבה בהמשך.³ בהקשר שלנו, יש לשים לב שבין שתי הדרכים שראינו יש הבדל גדול בהצגת השאלה: לפי דרך המסורת, כל ההלכות שבתורה שבעל פה נמסרו גם הן מפי הקב"ה מסיני במקביל לנתינת התורה שבכתב. כאשר נראה לנו שיש פער בין הפשט לדרש, השאלה היא בעצם על הנהגתו של הקב"ה – מדוע מסר הקב"ה בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה שתי אמירות שנראות לנו שונות זו מזו. אך לפי דרך היצירה, חכמים הם שלמדו את ההלכות מתוך הכתוב. מתוך כך השאלה כמובן שונה מאד – כיצד דרשו חז"ל מתוך הכתובים את כל פרטי הדינים שאינם עולים מן הכתוב באופן פשוט וישיר, וכיצד אף דרשו לעיתים פרטים שנראים לנו סותרים לפשט הכתוב?

תופעת המחלוקת – כידוע, בדברי חז"ל ישנן מחלוקות רבות מאד. לפי דרך המסורת, שכל פרטי הדינים נמסרו מסיני, צריך לומר שמסורת זו השתבשה במשך הדורות, וכך נוצרו המחלוקות. בעוד שלפי דרך היצירה המחלוקות נובעות מדרכי פרשנות שונות, שכל חכם פירש את התורה באופן אחר.⁴

מבחינה רוחנית – מה תפקידו של עם ישראל בלימוד התורה? האם התורה ניתנה לעם ישראל באופן מוגמר, והוטל עליהם רק להעביר את המסורת מדור לדור ולשמור עליה מפני שכחה וטעות, או שמלכתחילה הקב"ה השאיר לעם ישראל מקום להתגדר בו, לפרש ולחדש בתורה? האם הקב"ה נתן לנו את התורה "לעובדה" או רק "לשומרה"?

מקור הסמכות של דברי חז"ל – לפי דרך המסורת, חכמים רק מעבירים אלינו את דבר הקב"ה כפי שקיבלוהו מסיני, וממילא מקור הסמכות של דבריהם הוא ברור, שזהו דבר ה' בדיוק כמו התורה שבכתב אלא שהוא עבר אלינו באמצעות חכמים.⁵ לפי דרך היצירה, שחכמים הם שדרשו את התורה והסיקו ממנה את ההלכות, יש לברר את עניין

הדרישה שמתאימה לדין.

3 בכרך ב', פרקים י"ב-ט"ו.

4 בעניין זה עיין עוד להלן עמ' 23-28, ובכרך ב', פרק י"ח.

5 עדיין יש צורך לתת אמון במסורתם של חכמים, שהם אכן מעבירים אלינו את המסורת בדייקנות כנתינתה; אולם עצם הסמכות של הדברים היא ברורה.

הסמכות – מהי הסיבה לכך שאנו מחוייבים לפרשנותם של חכמים ואיננו רשאים לפרש אחרת ולחלוק על דברי חז"ל?⁶

ננסה אם כן לבחון את העולה מן המקורות לגבי שאלה יסודית זו.

אמירות בדברי חז"ל על קיומה של מסורת מסיני

בדברי חז"ל הדבר פשוט, שעם התורה שבכתב ניתנה גם תורה שבעל פה, המרחיבה ומבארת אותה. נביא מספר מקורות לדבר:

• כך נאמר בספרא:

"אלה החוקים והמשפטים והתורות..." "והתורות" – מלמד ששתי תורות ניתנו להם לישראל, אחד בכתב ואחד בעל פה... "אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל" – זכה משה ליצעות שליח בין ישראל לאביהם שבשמים. "בהר סיני ביד משה" – מלמד שניתנה התורה, הלכותיה ודקדוקיה ופירושיה, על ידי משה מסיני.

(ספרא בחוקותי פרשה ב', פרק ח')

מקור זה אומר במפורש שעם התורה שבכתב קיבל משה רבנו גם תורה שבעל פה, הכוללת פרטי הלכות ופירושים למצוות התורה.⁷

• מפורסמת המשנה בתחילת מסכת אבות:

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרה לאנשי כנסת הגדולה...

(משנה אבות א', א)

6 בנושא זה נעסוק בעז"ה באחד הכרכים הבאים.

7 הרמב"ם (בהקדמה לפירוש המשנה, עמודים ב', ט') מביא בהקשר זה גם את הברייתא המופיעה בספרא, בהר פרשה א': "מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצוות נאמרו מסיני? אלא, מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני". על פי פרשנות זו, גם ברייתא זו עוסקת בפרטי התורה שבעל פה שניתנו במקביל לכתוב. אולם עיין ברש"י וברמב"ן לויקרא כ"ה, א, וכן בפירושי הר"ש משאנץ והראב"ד לספרא, שפירשו את הברייתא באופן אחר: כוונת הברייתא היא לפרטים המפורשים בתורה שבכתב, והיא באה לומר שכולם נאמרו בסיני ולא בערבות מואב.

מסתבר שאין הכוונה רק לתורה שבכתב, שהרי היא נמצאת ביד כל ישראל ולא רק בידי הזקנים או הנביאים. הכוונה היא לפירוש התורה, התורה שבעל פה, והמשנה מתארת את העברתה מרב לתלמיד במשך הדורות.⁸

- במסכת עירובין מתארים חז"ל את לימוד התורה ממשה רבנו לישראל:

תנו רבנן, כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה. נכנס אהרן, ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו (= של אהרן) ושנה להן משה פירקן. נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן... נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקן. נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להן משה פירקן. נמצאו ביד אהרן ארבעה, ביד בניו שלשה, וביד הזקנים שנים, וביד כל העם אחד. נסתלק משה, ושנה להן אהרן פירקו. נסתלק אהרן, שנו להן בניו פירקן. נסתלקו בניו, שנו להן זקנים פירקן. נמצא ביד הכל ארבעה.

(עירובין נ"ד ב)

גם כאן, ודאי שאין הכוונה ללימוד התורה שבכתב כפי שהיא, שהרי היא ניתנת לקריאה לכל, אלא ללימוד התורה עם פירושה, התורה שבעל פה שלמד משה מפי הגבורה. וכך אומרת הברייתא בתחילתה: "כיצד סדר משנה", היינו, מדובר בלימוד משנה שבעל פה שנלוותה לתורה שבכתב.⁹

- מלבד תיאורים כלליים אלה של מסירת התורה, מעידים חז"ל לפעמים גם על הלכות מסויימות שמקורן מסיני. ישנן הלכות המוגדרות כ"הלכה למשה מסיני" – הלכות שאין להן כלל מקור בכתוב ומקורן רק במסירה בסיני, כגון נטילת ערבה וניסוך המים בחג

---

8 כמובן, גם התורה שבעל פה לא היתה בידי ההנהגה בלבד אלא נלמדה בריבים, וכפי שמתארת הברייתא בעירובין המובאת בסמוך. אולם בתורה שבעל פה יש רמות שונות של ידיעה בין איש לאיש, ורק על ראשי העם הוטלה האחריות לשמור ולהעביר את כל הפרטים במלואם, בעוד שהתורה שבכתב נמצאת בשלמותה אצל כל אדם.

9 יש להבהיר שאין הכוונה דוקא לספר המשנה כפי שהוא בידינו. באופן כללי בלשון חז"ל, המילה "משנה" אינה מציינת ספר מסויים אלא הלכות פסוקות שנשנות בעל פה (לעומת "מקרא" שהוא התנ"ך שנקרא מן הכתב). וכך ברש"י שם: "כיצד סדר המשנה – כיצד למדו ישראל תורה שבעל פה" (ועיין פרק ב' עמ' 57).

הסוכות.¹⁰ כמו כן ישנן מצוות הכתובות בתורה שביאורן נמסר בסיני. כך למשל אומרת הגמרא במסכת שבת:

"דברים", "הדברים", "אלה הדברים" – אלו שלשים ותשע מלאכות שנאמרו למשה בסיני.

(שבת ע' א)

התורה אוסרת עשיית מלאכה בשבת, ובמילים "אלה הדברים" ישנו רמז למספר המלאכות האסורות – שלשים ותשע;¹¹ אולם פירוט המלאכות אינו מופיע בתורה אלא נאמר למשה בסיני.¹²

10 עיין סוכה ל"ד א. לגבי ההלכות למשה מסיני, נרחיב בפרק ז'.

11 עיין רש"י שם, ד"ה "דברים".

12 א. בסוגיות אחרות לומדים את ל"ט מלאכות שבת מדרשה (עיין למשל שבת מ"ט ב, ורש"י שם ד"ה "כנגד עבודות המשכן"), ואם כן נראה לכאורה שאין זו מסורת מסיני. אך עיין להלן פרק ג' עמ' 87-94, שאין סתירה בין הדברים, משום שישנם "פירושים מקובלים" שהתקבלו מסיני וגם מביאים להם מקור מדרשות. (ייתכן לטעון אחרת, שאין לשלב את הסוגיות יחד והן חלוקות בשאלה האם הפירוט של מלאכות שבת התקבל מסיני או נלמד מדרשה. גם אם נאמר כך, בפשטות זו מחלוקת רק לגבי המקרה הספציפי, ועדיין אנו רואים את העיקרון שישנן מסורות שניתנו בסיני.)

ב. עיין עוד בספר "תורת חז"ל תורה מן השמים", עמ' 8-9, שמביא ראיה נוספת מדברי חז"ל לקיומה של מסורת שבעל פה: הוא מביא דוגמאות של הלכות המופיעות במשנה, שהיו מעשיות רק בזמן מתן תורה או בדור הכניסה לארץ (עיין משנה זכחים י"ד, ד-ח; נגעים ז', א; מכות ב', ד; בבא בתרא ח', ג; ערלה א', ב; ויש להוסיף גם בבא קמא ה', ז). לדבריו, אין זה מסתבר שחכמים יחדשו הלכות בעניין שכבר אינו מעשי בזמנם, ובהכרח זוהי מסורת בעל פה שעברה במשך הדורות מאז התקופה שבה ההלכות הללו היו מעשיות. אולם נראה שאין זו ראיה, שכן פעמים רבות חכמים עוסקים בעניינים שכבר אינם מעשיים בזמנם, ומנסים לברר אותם על ידי דרישת הכתובים אף שהדבר אינו נוהג למעשה. כך למשל במכילתא פרשת בא, מסכתא דפסחא, דורשים את הכתובים כולם, הן אלו שנוהגים לדורות והן אלו שנהגו רק בפסח מצרים. וכן שם בפרשת יתרו, מסכתא דבחודש, פרשה ג', עוסקים במצוות ההגבלה והפרישה שלפני מעמד הר סיני. כך אומרת במפורש הגמרא ביומא ה' ב, שיש מקום לדון בפירוש הכתובים אף אם מדובר בציווי שנהג באופן חד פעמי ואינו נוהג לדורות ("כיצד הלבישן, למסבר קראי"). ועיין עוד בסנהדרין ט"ו ב, "שור סיני בכמה", ובתוספות שם. וכך כמוכן בהרבה דרשות של אגדה, הבאות לברר את מה שהיה בעבר על פי משמעות הכתובים. (ועיין במקור הדברים, "המשנה הראשונה ופולגות דתנאי", רד"צ הופמן, עמ' 9, המביא את האפשרות שמשניות אלה הן מסורת מסיני, ובצידה כותב כעיקר את האפשרות שמשניות אלה מבוססות על מדרש הכתובים.)

ג. עיין עוד במאמרו של פרופ' הלבני "תורה שבעל פה: התגלות או מדרש", בספר "יוסף דעת – מחקרים בהסטוריה יהודית מודרנית". לטענתו, חז"ל אינם מעידים על קיומה של תורה שבעל פה שניתנה מפי הגבורה, ולדעתם רק התורה שבכתב ניתנה משמים, והביאור נעשה על ידי חכמים עצמם. אולם ראיותיו תמוהות מאד, ודברי חז"ל מורים בבירור שישנם דינים שניתנו למשה משמים כתורה שבעל פה. ועיין עוד בפרק ז', הערה 12 אות ב'.

ראיות מן התורה עצמה לקיומה של מסורת שבעל פה

ראשונים ואחרונים, שהתמודדו כנגד טענות הקראים ודומיהם, האריכו בעניין המסורת מסיני, והביאו מתוך דברי התורה עצמה ראיות לכך שלצד התורה שבכתב ניתנה גם מסורת שבעל פה המבארת אותה.¹³ נביא כמה דוגמאות לראיות אלה:

הראב"ע בהקדמתו לתורה (בפיסקה "הדרך הב'") אומר, שכל מצוה בתורה זקוקה לביאור, ובלעדיו לא ניתן לקיימה. הוא מדגים זאת על ידי שאלה בסיסית: התורה מציינת את זמני המועדים וכותבת את הלכותיהם, אבל כיצד נקבע לוח השנה, שעל פיו נקבעים החודשים והמועדים? דבר זה אינו מבואר בתורה, ועל כרחנו זו מסורת שבעל פה. כאשר התורה כותבת את זמני המועדים היא מתבססת בהכרח על ידיעה זו, שאינה מופיעה בתורה שבכתב אלא נמסרה מדור לדור.

באופן דומה ניתן להצביע על מושגים רבים שהתורה קובעת את משמעותם ההלכתית מבלי שהיא מבארת את המושג עצמו. כך למשל, בכמה מקומות מתייחסת התורה למעמדה של אשה שהתארסה לאיש, אך אינה מבארת כיצד נעשים האירוסין (= קידושין). ברור שהמושג עצמו היה ידוע במסורת ולכן לא נצרכה התורה לבאר אותו.

לגבי דוגמאות מסוג זה ניתן אולי לטעון, שעצם המושגים הללו היו קיימים עוד קודם מתן תורה – ודאי שגם לפני מתן תורה היה קיים לוח שנה, וייתכן שהתורה מכירה בלוח הזה, ועל גביו היא קובעת את זמני המועדים.¹⁴ אך גם אם כך הוא, עדיין יוצא שהתורה שבכתב אינה ספור סגור המתבאר רק מתוך עצמו אלא מלווה במסורת המבארת אותו. מאז מתן תורה העביר עם ישראל מדור לדור את הידיעה שהלוח שעליו מדברת התורה הוא לוח מסויים. כאשר אנו מוצאים במשנה ובגמרא את אופן קביעת החודשים והשנים, אין זה חידוש שחידשו חכמים בעצמם; הם מעבירים את המסורת שקיימת בעניין זה מאז נתינת התורה.

במצוות אחרות, לא רק מושגי התשתית למצוה אינם מבוארים, אלא גם המצוה עצמה אינה מבוארת באופן מספיק, ועל כרחנו ביאורה ניתן בעל פה. כך למשל, הבאנו את

13 בנוסף לדברי הראב"ע המוזכרים להלן, עיין למשל גם בספר הכוזרי, ג', כג ואילך; תחילת ספר הקבלה לראב"ד; הקדמת הסמ"ג; ערוך השולחן, הקדמה לחושן משפט. ראה מסוג אחר מופיעה בפירוש רש"י הירש, שמות כ"א, ב.

14 עיין ברשב"ם, שמות י"ב, ב, המסביר (על פי שיטת ר' אליעזר בראש השנה י' ב), שהציווי "החודש הזה לכם ראש חדשים" מתייחס אל הלוח שהיה מקובל עד כה ומורה שיש לעשות בו שינוי – שאר האומות מונות מתשרי ואילו עם ישראל ימנה מעתה מניסן.

דברי הגמרא לגבי המלאכות האסורות בשבת – התורה מצווה ציווי מאד כללי, "לא תעשה כל מלאכה", אך מה היא משמעות "מלאכה"? בתורה נזכרות במפורש כמה מלאכות האסורות בשבת,¹⁵ אך ברור שהאיסור על עשיית "כל מלאכה" כולל לא רק מלאכות בודדות אלה אלא גם רבות נוספות. התורה גם מבחינה בין שבת, שבה אסורה "כל מלאכה", ובין יום טוב, שבו אסורה רק "מלאכת עבודה";¹⁶ ישנה אם כן הגדרה מסויימת ומדוייקת למלאכות האסורות בזה לעומת זה, אך הגדרה זו אינה מופיעה בתורה שבכתב. מקושש העצים נסקל על חילול השבת (במדבר ט"ו, לב-לו), אך מניין היה עליו לדעת שפעולה זו אסורה בשבת? היכן מופיע דבר זה בתורה? ברור אם כן שמושג ה"מלאכה" התפרש לבני ישראל בעל פה, למרות שאינו מפורש בתורה שבכתב. וכך לגבי מצוות רבות נוספות, כגון מצוות "ועיניתם את נפשותיכם" ביום הכיפורים – מהו ה"עינוי" שאנו חייבים לנהוג בו? ועוד.

במקום אחד בתורה נראה שישנה התייחסות מפורשת של התורה שבכתב לציווי שניתן בעל פה:

פִּי יִרְחַק מִמֶּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹם שְׁמוֹ שָׁם, וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאֲנֶךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' לְךָ פָּאֶשֶׁר צִוִּיתְךָ, וְאַכַּלְתָּ בְּשַׁעֲרֶיךָ בְּכָל אֹת נִפְשֶׁךָ.
(דברים י"ב, כא)

מה פירוש "כאשר צויתך"? הרי אין מדובר כאן על הקרבת קרבנות, שלגביהם נאמרו בתורה דינים רבים, אלא על שחיטת בשר חולין, והיכן מצינו בתורה ציווי על דרך השחיטה של בהמות שאינן קרבנות? נראה אם כן, שהכוונה היא לציווי שניתן בעל פה, כיצד יש לבצע את השחיטה. כך נאמר בגמרא:

דתניא, רבי אומר: "וזבחת... כאשר צויתך" – מלמד שנצטוו משה על הושט ועל הקנה, ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה.
(חולין כ"ח א)

וכך מבאר גם הרמב"ם פסוק זה כמתייחס למסירה שבעל פה:

וביחא זו האמורה בתורה סתם – צריך לפרש אותה ולידע באי זה מקום מן הבהמה שוחטין, וכמה הוא שעור השחיטה, ובאי זה דבר שוחטין, ומתי שוחטין,

15 עיין שמות ט"ז, כג-כט; שם ל"ד, כא; שם ל"ה, ג.

16 עיין למשל ויקרא כ"ג, פסוק ג' לעומת פסוק ז'.

והיכן שוחטין, וכיצד שוחטין, ומה הם הדברים המפסידין את השחיטה, ומי הוא השוחט. ועל כל הדרכים האלו ציוונו בתורה ואמר: "וזבחת מבקרך ומצאנך [...]" כאשר צויתך, ואכלת בשעריך"; שכל הדברים האלו – על פה צוה בהן, כשאר תורה שבעל פה...¹⁷

(רמב"ם, הלכות שחיטה א', ד)

[אמנם יש לציין, שלעומת הדברים הללו מציע הרמב"ן (בפירושו לתורה על אתר) פירוש אחר, ולפיו המילים "כאשר ציוויתך" מכוונות למצוות הקרבנות – כשם שבקרבנות ההריגה נעשית דוקא בשחיטה ולא באופן אחר, כך גם בחולין. לפי פירוש זה אין הפסוק מתייחס אל הציווי שבעל פה אלא אל הציווי המופיע בתורה שבכתב, בפרשיות הקרבנות שבספר ויקרא].¹⁸

17 מלשון זו נראה לכאורה שכל התורה שבעל פה ניתנה בסיני. אך עיין בדברי הרמב"ם הברורים המובאים להלן, שעל פיהם לא כל פרטי ההלכה ניתנו מסיני, וחלק גדול מהם נלמד על ידי חכמים. ועיין להלן הערה 25, שהרמב"ם משתמש לעיתים במונח "תורה שבעל פה" במשמעות מצומצמת, כמציין דוקא את חלק המסירה שבתורה שבעל פה ולא את החלק שנלמד על ידי חכמים.

18 בהקשר זה של הראיות מן התורה שבכתב לקיומה של תורה שבעל פה, נתייחס גם לטענה מחודשת המופיעה בספר "תורה שבעל פה" (הרב יהושע ענבל), שאף הוא מביא ראיות מסוג זה לקיומה של תורה שבעל פה (פרק א' עמ' 20 ואילך; ועיין גם פרק ב', שם מופיעות במעורב ראיות לקיומה של תורה שבעל פה במובן של מסורת ובמובן של תקנות חכמים). אולם המסקנה העולה מכך לדעתו (עמ' 20 ואילך, ועיין גם עמ' 40 ואילך), היא שהתורה שבעל פה אינה נלווית לתורה שבכתב ומבארת אותה אלא עומדת בפני עצמה ואף קדמה לתורה שבכתב, שכן התורה שבעל פה ניתנה במשך ארבעים שנות המדבר ורק בסופן נכתב ספר התורה. לדבריו, "התורה" המוזכרת בתורה ובנביאים אין משמעה ספר התורה דוקא, אלא מכלול התורה, הכולל את שתי התורות שלשתיהן מעמד עצמאי והן אינן תלויות זו בזו. לעניות דעתי הדברים קשים, ואציין כמה הערות בקצרה:

א. לגבי הטענה שהתורה נכתבה רק בסוף ארבעים השנה – כבר בתחילת נתינת התורה מוזכרת כתיבתן של כמה פרשיות שנאמרו למשה רבנו באותה עת – עיין שמות כ"ד, ד; שם יב; שם ל"ד, כז. לגבי שאר הפרשיות שבספרי שמות, ויקרא ובמדבר, התורה אינה מתארת את כתיבתן, אך ודאי שהן נאמרו כבר בתחילת ארבעים השנה, ואם כן הרי שבאותה עת כבר ניתנו פרשיות מן התורה שבכתב. גם אם פרשיות אלה נכתבו בפועל רק בסוף תקופת המדבר, הן נמסרו לישראל כבר בתחילתה, וממילא התורה שבעל פה יכלה להוות פירוש להן. (ועיין גם גיטין ס' א, המחלוקת האם התורה ניתנה "חתומה" או "מגילה מגילה", ושם ברש"י ד"ה "חתומה ניתנה" ובתוספות ד"ה "תורה").

ב. בכמה מקומות בתורה ובנביאים מופיעים הביטויים "ספר התורה" או "הכתוב בתורה" וכדומה לציין כלל מצוות התורה – עיין למשל דברים י"ז, יח-יט; שם כ"ח, נח; שם ל', י; יהושע א', ח; שם כ"ג, ו; מלכים א' ב', ג; מלכים ב' י"ז, לז; שם כ"ב, יג. גם בדברי חז"ל לא פעם ספר התורה מציין את התורה כולה – עיין למשל חגיגה ד' ב' ("דליכא מילתא דכתבת באורייתא דלא קיימתיה"); כתובות ע"ז ב ("איתי ספר תורה וחזי, מי איכא מידי דכתיב ביה דלא קיימתיה"); סוטה י"ג א-ב ("קיים זה כל מה שכתוב בזה"); בבא קמא י"ז א (כנ"ל); ירושלמי תענית ג', ח (ט"ז א). הדבר מובן אם תופשים את

השיטה שכל התורה שבעל פה היא מסורת מסיני

על פי המקורות שהבאנו ודומיהם, סוברים רבים שכל התורה שבעל פה היא מסורת מסיני. מקור קדום לדעה זו ניתן למצוא בדבריו של רבנו חננאל:

...שכל הדברים המפורשים במשנה הלכה למשה מסיני הן, ואף על פי שהן שנויין סתמא.

(רבנו חננאל, פסחים ל"ח ב)

למרות שההלכות שבמשנה שנויות בסתם ולא נאמר שמקורן הוא במסורת משה רבנו, הרי לאמיתו של דבר אלו הן הלכות למשה מסיני.¹⁹

בדורות האחרונים גישה זו רווחת מאד בבתי המדרש, ונמחיש בכמה דוגמאות:

• אם נבוא ונשאל לומד גמרא, מה מקורו של דין כלשהו המופיע בגמרא ואינו מפורש בכתובים, פעמים רבות התשובה תהיה: "כך קיבלו חז"ל במסורת". וכן כאשר מסבירים את פרטיה של מצוה כלשהי, משתמשים פעמים רבות בסגנון כדוגמת: "כתוב בתורה כך וכך, וקיבלו חז"ל במסורת גם פרטים אלו ואלו".

התורה שבעל פה כפרשנות והתפרטות של התורה שבכתב, ואז הביטוי "ספר התורה" ודומיו כוללים את התורה כולה – הספר הכתוב והתורה שבעל פה המבארת אותו. אם התורה שבעל פה היא תורה נפרדת העומדת בפני עצמה, אין מובן למקורות אלה.

ג. כך גם רואים בפועל, שכמעט כל התורה שבעל פה אינה עומדת בפני עצמה אלא היא פירוש וביאור למצוות התורה שבכתב. מעטות מאד ההלכות של תורה שבעל פה שניתן להגדירן כעומדות בפני עצמן ולא כביאור של מצוה מן התורה שבכתב. (הרוב הגדול של הלכות התורה שבעל פה מקושרות במישרין אל התורה שבכתב, שכן יש להן דרשות בלשון הכתוב. רק ההלכות למשה מסיני, שהן מעטות מאד, אינן נדרשות מן הכתוב – עיין פרק ז' עמ' 255-261. אולם גם בין ההלכות למשה מסיני, רוב ההלכות הן בעצם פירוט וביאור של מצוות התורה שבכתב, אלא שאין לפירוש זה מקור בלשון הכתוב. רק הלכות בודדות מן ההלכות למשה מסיני ניתן להגדיר כמצוות עצמאיות, כגון נישוך המים ונטילת ערבה בחג הסוכות, ואף אותן אפשר לראות כביאור והרחבה של מצוות חג הסוכות.)

19 א. יש לשים לב שרבנו חננאל מדבר דוקא על ההלכות שבמשנה ולא על כל ההלכות המופיעות בגמרא ושאר ספרי חז"ל; אך עדיין עולה שבאופן כללי הדינים נמסרו בסיני, שהרי יסודות ההלכה מופיעים בדרך כלל במשנה, והגמרא באה לבאר ולפרש אותם. אם כי ייתכן אולי לצמצם את משמעות דבריו, שכוונתו היא לאותם פרטים השנויים במשנה "סתם", ללא שם האומר וללא מחלוקת, ודוקא דינים אלו הם הלכה למשה מסיני לדעתו.

ב. עיין דברים התואמים לדרך זו, בציטוט מדברי רבנו חננאל המובא בפירוש רבנו בחיי, בראשית י"ח, יט. להלן נביא מדבריהם של ראשונים נוספים העומדים בשיטה זו.

ג. לגבי המקור בגמרא שעליו מתבססים דבריו של רבנו חננאל, עיין בנספח א'.

- כאשר עולה שאלת הפשט והדרש, כיצד למדו חכמים הלכות בדרשות שנראות רחוקות מפשט הכתובים, פעמים רבות נשמע את התשובה שלאמיתו של דבר לא הדרשה היא מקור הדין אלא המסורת, והדרשה היא רק רמז בלבד.
- על פי דרך זו רגילים להסביר גם את סמכות חכמים – אנו מחוייבים לקבל את דברי חז"ל משום שדבריהם הם מסורת מסיני, שעברה אלינו דרך חכמי הדורות. וכן ניתן למצוא ביטויים לדעה זו בהקשרים רבים נוספים.

שיטת הרמב"ם ועוד - חלק מן התורה שבעל פה אינו מסורת מסיני
לעומת דעה זו, דעות רבות סוברות שלא כל התורה שבעל פה היא מסורת מסיני. מייצג מובהק של שיטה זו הוא הרמב"ם, שביאר בצורה ברורה מאד את תפישתו בעניין זה. בהקדמה לפירוש המשנה כותב הרמב"ם:

דע, שכל מצוה שנתן הקדוש ברוך הוא למשה רבינו, ניתנה לו עם פירושה – היה הקדוש ברוך הוא אומר לו המקרא, ואחר כך אומר לו פירושו וביאורו... והנה לך משל: אמר לו ה' "בסוכות תשבו שבעת ימים", וגם הודיעו ה' יתעלה, שסוכה זו חובת הזכרים ולא הנקבות, ואינה חובה לחולים ולא להולכי דרכים, ואין מסככין אותה אלא בדבר הצומח מן הארץ, ואין מסככין אותה לא בצמר ולא במשי, ולא בכלים ואפילו מן הצומח בארץ כגון המחצלאות והבגדים, והאכילה והשתיה והשינה יהיו בה כל שבעת הימים, ולא יהא חללה פחות משבעה טפחים אורך על שבעה טפחים רוחב,²⁰ ולא יהא גובהה פחות מעשרה טפחים... וכך כל השש מאות ושלוש עשרה מצוות – המקרא כתוב במגילות, והפירוש על פה... וכאשר מת עליו השלום, וכבר מסר ליהושע הפירושים שניתנו לו, ועסקו בהם יהושע ואנשי דורו. וכל מה שקיבל ממנו הוא או אחד הזקנים, אין בו משא ומתן, ולא נפלה בו מחלוקת.

ומה שלא שמעו מן הנביא עליו השלום, יש בסעיפיו משא ומתן, ונלמד בו הדין בדרכי העיון, בשלש עשרה המדות שניתנו לו בסיני, והן י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן. ומאותם הדברים שלמדו, יש עניינים שלא נפלה בהם מחלוקת, אלא הסכימו כולם עליהם; ומהם שנפלה בהם מחלוקת בין שתי דעות – זה דן בדין ונתחזק אצלו, וזה דן בדין ונתחזק אצלו...

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' א'-ג')

20 לגבי הלכה זו עיין גם פרק ד' הערה 42.

הרמב"ם מביא גם הוא את עניין המסורת שבעל פה, שעם התורה שבכתב ניתנו למשה רבנו פרטי הלכות רבים וביאורים למצוות התורה, וכפי הדוגמה שמביא הרמב"ם לגבי מצוות סוכה. אך הרמב"ם מוסיף שישנם גם דינים שלא נאמרו למשה רבנו, ואותם למדו חכמים בעצמם במשך הדורות במידות שהתורה נדרשת בהן.

בהמשך (עמ' י"א) מחלק הרמב"ם את דיני התורה לשלושה חלקים:²¹

א. פירושים מקובלים מפי משה רבנו, שקיבל מסיני שמשמעות הכתוב היא כך.
ב. הלכות למשה מסיני – הלכות שקיבל משה רבנו, העומדות בפני עצמן ואינן מקושרות לכתוב.²²

ג. דינים שאין בהם קבלה מסיני אלא נלמדו על ידי חכמים עצמם מתוך הכתובים.
על עיקרון זה חוזר הרמב"ם במקומות נוספים. בהקדמת המשנה תורה, הרמב"ם מתאר את השתלשלות המסירה ממה רבנו ועד לחתימת התלמוד, אבל חוזר ומזכיר כמה פעמים, שישנן גם הלכות שלא נתקבלו במסורת אלא נתחדשו על ידי חכמים במהלך הדורות:

...דברים שנתחדשו בכל דור ודור, בדינים שלא למדום מפי השמועה²³ אלא במדה משלש עשרה מדות...

-
- 21 מלבד אלו מונה הרמב"ם עוד שני חלקים, שהם דינים דרבנן: גזרות ותקנות.
22 בעניין ההלכות למשה מסיני והבחנה בינן ובין הפירושים המקובלים, עיין בפרק ז'.
23 הביטוי "מפי השמועה" מופיע במשנה תורה פעמים רבות, ונראה שמשמעותו היא מסורת מסיני דוקא ולא סתם מסורת שהתקבלה מן הדורות הקודמים. כמה ראיות לכך:
א. במקורות רבים, כגון המקור המובא כאן והמקור מהלכות ממרים המובא בסמוך, הביטוי "מפי השמועה" מציין דינים שלא נלמדו על ידי חכמים ב"ג המידות, דהיינו שזו מסורת מסיני ולא דין שנלמד על ידי חכמים בדור מן הדורות.
ב. במקומות מסויימים כותב הרמב"ם במפורש שהדין המוגדר "מפי השמועה" נלמד ממה רבנו – עיין הלכות שופר וסוכה ולולב ז', ד; הלכות קידוש החודש ה', א; הלכות חובל ומזיק א', ב, ו; ובדומה לכך בהלכות תפילה וברכת כהנים י"ד, יא. ועיין גם בהלכות תמידין ומוספין ז', יא, שם משתמש הרמב"ם בביטוי "מפי השמועה" ואומר שדין זה היה ידוע בכל הדורות, כבר מכניסת ישראל לארץ.
ג. בכמה מקומות במשנה תורה הרמב"ם משתמש בביטוי "מפי השמועה", בשעה שלגבי אותו דין עצמו הוא משתמש בספר המצוות בביטוי "פירוש מקובל". עיין למשל הלכות ביאת המקדש ד', ד, לעומת ספר המצוות לא תעשה ל"ו; מניין המצוות הקצר (בתחילת המשנה תורה) לא תעשה רפ"ז, וכן הלכות עדות י"ג, א, לעומת ספר המצוות לא תעשה רפ"ז; מניין המצוות הקצר לא תעשה של"ו, לעומת ספר המצוות לא תעשה של"ו. הביטוי "פירוש מקובל" מציין בוודאי מסורת מסיני, כפי שמבאר הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה ובשורש השני בהקדמת ספר המצוות. (הביטוי "פירוש מקובל" הוא אמנם תרגום מערבית, אולם הביטוי הערבי המופיע במקור במקומות אלה בספר המצוות זהה לביטוי המופיע בהקדמה לפירוש המשנה ובשורש השני, כאשר הרמב"ם מדבר על הקבלה מסיני.)

...משפטים ודינים פלאים,²⁴ שלא קבלו אותן ממושה, ודנו בהם בית דין הגדול של אותו הדור במדות שהתורה נדרשת בהן, ופסקו אותן הזקנים וגמרו שהדין כך הוא...

(רמב"ם, הקדמה למשנה תורה, אות י"ב, כ"ה)

כך גם בהלכות ממרים, כאשר הרמב"ם דן בסמכות חכמים, הוא מזכיר את שני הסוגים הללו, ואומר שבשניהם אנו מחוייבים לקבל את דברי חכמים ולנהוג כהוראתם:

אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה, והם תורה שבעל פה,²⁵ ואחד דברים שלמדו אותן מפי דעתן באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן ונראה בעיניהן שהדין בדבר זה כך הוא... – בכל אחד ואחד מאלו... מצות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה.

(רמב"ם, הלכות ממרים א', ב)

להלן נתבונן עוד בשיטתו של הרמב"ם בעניין זה,²⁶ אך כבר מן הדברים שראינו עולה שלדעת הרמב"ם היצירה של חכמים אינה מצומצמת לדינים מעטים וחריגים, והיקפה הוא רחב מאד. כפי שראינו בציטוט מהקדמת פירוש המשנה, הרמב"ם קובע שכל דין שיש בו מחלוקת הרי הוא שייך לחלק היצירה ולא למסורת מסיני,²⁷ וכידוע, בדברי חז"ל ישנם דינים רבים מאד שבהם יש מחלוקת. ובנוסף לכך אומר הרמב"ם שישנם גם דינים שאינם שנויים במחלוקת והם שייכים לחלק היצירה. עולה אם כן, שחלק היצירה בתורה שבעל פה מקיף הלכות רבות מאד.

ד. הביטוי "מפי השמועה" מופיע בכמה מצוות במניין המצוות הקצר שבפתיחת ספר משנה תורה (עיין למשל מצוות עשה פ"ה, פ"ו, קכ"ח ועוד), מצוות שאינן מופיעות בכתוב באופן מפורש אלא בדרשות. והרי בהקדמה לספר המצוות, בשורש השני, הרמב"ם קובע שאין למנות במניין המצוות מצוות שנדרשו על ידי חכמים, אלא רק מצוות המפורשות בתורה או דרשות שהן פירושים מקובלים מסיני. (לעומת דברינו, עיין בפירוש הרב קאפח למשנה תורה, סוף כרך ב' של ספר משפטים, הטוען ש"מפי השמועה" משמעו מסורת שאינה מסיני; ואין כאן המקום לדון בראיותיו.)

24 מלשון "כי יפלא ממך דבר..." (דברים י"ז, ח).

25 הרמב"ם כאן משתמש בביטוי "תורה שבעל פה" כדי לציין דוקא את הדינים המקובלים מסיני ולא את הפירושים המחודשים. כך גם בציטוט מהלכות שחיטה א', ד שהובא לעיל (ליד ציון הערה 17), ובהקדמה למשנה תורה, אות א'. אולם במקומות אחרים ברמב"ם נראה שהביטוי כולל את שני הסוגים, עיין למשל הקדמה למשנה תורה, אותיות י"ג, ל"ח, ל"ט; הלכות תלמוד תורה א', יב; הלכות תפילה ד', י.

26 עיין בפרקים ג', ד', ו'.

27 קביעה זו מופיעה בדברי הרמב"ם גם במקומות נוספים, ונדון בה להלן בפרק ד'.

בהמשך נרחיב בהבאת מקורות מדברי הראשונים והאחרונים השייכים לשיטות השונות, אך לאחר שהצגנו את עיקרי הדעות נתבונן בדברי חז"ל – כיצד הם עצמם מעידים על התורה שבידיהם.

ב. ראיות לקיומה של יצירה בתורה שבעל פה

כאשר נעיין במקורות נמצא שאפשר להביא ראיות רבות לכך שמלבד חלק המסורת ישנו גם חלק של יצירה, הלכות שלא התקבלו במסורת אלא נלמדו על ידי חכמים בעצמם מתוך דרישת התורה. נחלק את הראיות הללו לשלושה חלקים: עדויות לגבי הלכות מסוימות שנלמדו בידי חכמים, אמירות כלליות על קיומן של הלכות מחודשות, וראיות העולות מתוך הסתכלות מקיפה על דברי חז"ל.

עדויות על הלכות שהתחדשו בידי חכמים

בכמה מקומות אנו מוצאים במפורש, שמתוך דרישת הכתובים חכמים מחדשים הלכה שלא היתה ידועה לפני כן:

- המקור הראשון מסוג זה נמצא בתורה עצמה. ביום חנוכת המשכן, לאחר מות נדב ואביהוא, נאמר:

וְאֵת שְׁעֵיר הַחֲטָאת דָּרֹשׁ דָּרֹשׁ מִשֶּׁה וְהִנֵּה שָׂרָף, וַיִּקְצֹף עַל אֶלְעָזָר וְעַל אִיתָמָר בְּנֵי אֶהֱרֹן הַנוֹתָרִם לֵאמֹר. מִדּוּעַ לֹא אָכַלְתֶּם אֶת הַחֲטָאת בַּמָּקוֹם הַקֹּדֶשׁ כִּי קֹדֶשׁ קִדְּשִׁים הוּא, וְאַתֶּה נָתַן לָכֶם לֶשֶׁאת אֶת עֹזֶן הָעֶדָה לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם לִפְנֵי ה'. הֵן לֹא הוּבֵא אֶת דָּמָה אֶל הַקֹּדֶשׁ פְּנִימָה, אָכֹל תֹּאכְלוּ אֹתָהּ בַּקֹּדֶשׁ כַּאֲשֶׁר צֻוֵּיתִי. וַיִּדְבֹּר אֶהֱרֹן אֶל מִשֶּׁה, הֵן הַיּוֹם הִקְרִיבוּ אֶת חֲטָאתָם וְאֵת עֲלֹתָם לִפְנֵי ה' וַתִּקְרָאנָה אֹתִי כְּאֵלֶּה, וְאָכַלְתִּי חֲטָאת הַיּוֹם הַזֶּה וְיִשְׁמַע מִשֶּׁה וַיִּיטֹב בְּעֵינָיו. וַיִּשְׁמַע מִשֶּׁה וַיִּיטֹב בְּעֵינָיו.

(ויקרא י', טז-כ)

בתורה מופיעה הסברה שמחמתה הגיע אהרן למסקנה זו, והגמרא (זבחים ק"א א) מרחיבה את הדבר ומסבירה את דרך הלימוד בפירוט.²⁸ היינו, אהרן חידש דין זה מדעתו

28 א. הגמרא מבארת שאהרן דרש זאת בקל וחומר: כיוון שאונן אסור באכילת מעשר שני, קל וחומר שהוא אסור באכילת קרבנות. וכן אומרת הגמרא שאהרן העלה סברה לחלק בין הציווי שהצטווה משה רבנו לבין המעשה שאירע בפועל, שההיתר המיוחד שהותר להם לאכול קרבנות באנינות נאמר דוקא

ועל פי זה נהגו הוא ובניו למעשה, למרות שלא קיבלו זאת מפיו של משה רבנו. בסופו של הדיון בין משה לאהרן, חידוש זה התקבל אף על ידי משה רבנו עצמו.²⁹

- על התקופה שלאחר מות משה רבנו, הגמרא מספרת:

אלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה.

אמר רבי אבהו: אף על פי כן החזירין עתניאל בן קנז מתוך פלפולו, שנאמר "וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב...".

(תמורה ט"ז א)

למרות שהדברים נשכחו וכבר לא היתה לגביהם מסורת מימות משה רבנו, עתניאל יכול היה לחדשם בלימודו ובפלפולו.³⁰

- מפורסמת הדרשה "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית", דהיינו, איסור "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'" (דברים כ"ג, ד) אוסר רק את הגברים מבני עמון ומואב ולא את הנשים. לגבי הלכה זו נאמר בירושלמי שהיא נתחדשה בימי בועז ורות, ולא היתה ידועה קודם לכן:

...על ידיה (= על ידי רות) נתחדשה הלכה: "עמוני" – ולא עמונית, "מואבי" – ולא מואבית...

"ותשב נעמי ורות המואבית כלתה עמה, השבה משדי מואב" (רות א', כב) – זו היא ששבה משדה מואב תחלה...³¹

לגבי הקרבנות המיוחדים של אותו יום ולא לגבי הקרבנות הקבועים. (ייתכן שיש לשלב את פשט הכתובים עם דברי הגמרא בעניין זה, על פי העיקרון שנרחיב בו בכרך ב' פרק י"א, שלעיתים ישנו שיתוף של הסברה והדרשה, ואלו מביאות יחד אל המסקנה.)
ב. הגמרא שם ממשיכה ואומרת שמשה רבנו שמע דין זה מן הקב"ה ושכחו. אך אין הכוונה לומר שאהרן שמע זאת ממשה רבנו בתחילה, אלא הוא חידש את הסברה מעצמו וללא ידיעה מה נאמר למשה, וכפי שנאמר שם בגמרא, שאהרן שואל את משה "שמא לא שמעת אלא בקדשי שעה...".
29 לגבי ההבדל בין משה לאהרן, שאהרן דרש את הדרשה ואילו משה רבנו לא, עיין עוד בפרק ב' עמ' 60.

30 עיין עוד להלן פרק ג' עמ' 105-103, דיון לגבי סוגיה זו.

31 = רות היא המואבית הראשונה שהתקבלה לעם ישראל, משום שרק אז התחדשה הלכה זו (עיין פירושי קרבן העדה ופני משה שם).

"ותעזבי אביך ואמך" (רות ב', יא) – אמר לה: אילו באת אצלינו מאתמול שלשום, לא היינו מקבלין אותך.³²

(ירושלמי יבמות ח', ג, דף מ"ח ב)³³

- גם בדורות מאוחרים הרבה יותר אנו מוצאים דינים שחידשו חכמים מתוך לימודם. כך למשל, מפורסמת המשנה בברכות:

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' אלעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה, ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, עד שדרשה בן זומא, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך"; "ימי חיך" – הימים, "כל ימי חיך" – הלילות.

(משנה ברכות א', ה)

ר' אלעזר בן עזריה מעיד שבעבר לא היו רגילים להזכיר את יציאת מצרים בלילות, עד שבן זומא דרש את דרשתו ובעקבות זאת החלו לנהוג כך.³⁴ כלומר, שדרשת בן זומא

32 הדרשה מבוססת על המשך הפסוק: "...וַתַּעֲזֹבִי אֶבִיךָ וְאֶמֶךָ וְאָרְצְךָ מִלְּפָנֶיךָ, וְתֵלְכִי אֶל עַם אֲשֶׁר לֹא יִדְעֶתָ תְּמֹל שְׁלֹשִׁים".

33 א. כך מופיע גם במדרשים רבים, שההלכה של "עמוני ולא עמונית" נתחדשה בימי בועז – עיין למשל: רות רבה ד', א; שם ד', ט; שם ז', ז; מדרש שמואל כ"ב, א; פסיקתא דרב כהנא ט"ז, א. בבבלי (יבמות ע"ב – ע"ז א) אף מסופר שדואג האדומי הקשה על הלכה זו ודעתו כמעט נתקבלה – משמע שאין זו מסורת מסיני אלא דין שלמדו חכמים בעצמם ולפיכך היה מקום לערער עליה. אמנם במסקנה נאמר שם שהדיון הוכרע על פי קבלה, אך הקבלה היא מבית דינו של שמואל ולא נאמר שזו מסורת מסיני.

ב. לעומת זאת עיין בפירוש קרבן העדה לירושלמי שם, שלפי פירושו נחלקו בכך האמוראים וישנה גם דעה שדין זה הוא הלכה למשה מסיני (והשווה לפירוש פני משה, שלפיו הכל מודים שזו הלכה מחודשת). אולם גם אם אכן נחלקו בכך, אנו רואים שבעיקרון קיימת האפשרות שחכמים יחדשו הלכה ללא מסורת מסיני, אלא שלגבי הלכה ספציפית זו נחלקו האם היא שייכת לחלק היצירה או לחלק המסורת.

ג. למקורות נוספים מהם עולה שהלכה זו מקורה בדרשת חכמים ולא במסורת מסיני, עיין: דברי ר' יוסף ג'יקטיליא המובאים בכרך ב' פרק י"א עמ' 44; גבורת ארי, תענית ל' ב, ד"ה "יום שהותרו"; חידושי חתם סופר, כתובות ז', ב, ד"ה "והנה בס' עצי ארזים" (כאפשרות); חידושי הר"מ על התורה והמועדים, שבועות, עמ' קצ"ה-קצ"ו; שפת אמת המובא בנספח ב' עמ' 81; שמונה קבצים ב', נג; שו"ת הר צבי אבן העזר סימן ע"ג; הלכות מדינה (הרב ולדנברג), חלק ב' שער ד' פרק א' סוף אות ד'. מאידך גיסא, עיין ברמב"ם הלכות איסורי ביאה י"ב, יח, הכותב שזו היא הלכה למשה מסיני, וכן בסמ"ג לאוין קי"ג-קי"ד.

34 הראב"ד (מובא ברשב"א לברכות י"ב ב, ד"ה "מתני'") סובר שגם קודם לדרשת בן זומא היו

לא נשענה על מסורת, ואדרבה, היא אף היתה מנוגדת להלכה שהיתה מקובלת לפני כן, ובכל זאת התקבל חידוש זה להלכה.

• בגמרא בקידושין נאמר:

בעי ר' שמעון בן לקיש: שטר אירוסין שכתבו שלא לשמה, מהו? הויות ליציאות מקשינן – מה יציאה בעינן לשמה, אף הוייה בעינן לשמה; או דלמא הויות להדדי מקשינן – מה הוייה דכסף לא בעינן לשמה, אף הוייה דשטר לא בעינן לשמה? בתר דבעיא הדר פשטה: הוייה ליציאה מקשינן, דאמר קרא: "ויצאה... והיתה".

(קידושין ט' א-ב)³⁵

ר' שמעון בן לקיש העלה ספק, משמע שלא היתה בידו מסורת מה הוא הדין בעניין זה. אף על פי כן, הוא עצמו מגיע לבסוף למסקנה כיצד יש לדרוש את הכתובים ומתוך כך פוסק את הדין. ניתן אם כן לדרוש את הכתובים ולחדש הלכה גם ללא מסורת.³⁶

קוראים את פרשת ציצית בלילה, אבל קריאה זו נחשבה כתקנת חכמים ולא כדין תורה, ובן זמא חידש שזהו חיוב דאורייתא. גם לפי פירוש זה אנו רואים שבן זמא חידש פירוש בדברי התורה מבלי שקדמה לכך מסורת, ולחידוש זה יש כמובן משמעות הלכתית – מעתה קריאה זו מקבלת מעמד של דין דאורייתא. הרשב"א עצמו כותב שלפני דרשת בן זמא לא היו מזכירים כלל את יציאת מצרים בלילה; וכך נראה מלשון התוספתא (ברכות א', י'): "ולא זכיתי שאשמע שתאמר יציאת מצרים בלילות".

35 ר' שמעון בן לקיש העלה ספק – האם בקידושי שטר צריך לכתוב את השטר לשם האשה המתקדשת? הספק נובע מן השאלה באיזה אופן יש לדרוש את הכתובים: האם יש לדרוש את הכתוב באופן שמשווה את קידושי שטר לגט, וגט צריך כתיבה לשמה, או באופן שמשווה את קידושי שטר לקידושי כסף, ובקידושי כסף אין צריך ליצור את החפץ לשם קידושי האשה. לאחר שהוא שואל, הוא עצמו מגיע למסקנה שיש לדרוש את הכתוב באופן של השוואה לגט, ולפיכך שטר הקידושין צריך כתיבה לשמה.

36 א. בסוגיות רבות חכמים מעלים שאלה ולאחר מכן הגמרא מגיעה למסקנה, ובפשטות המסקנה היא חידוש שלא היה ידוע קודם לכן. אולם במקרים אלה ייתכן להידחק ולטעון שההכרעה נעשתה על בסיס מסורת, שהשואל לא הכיר אותה והובאה על ידי חכמים אחרים, בעוד שכאן השואל עצמו הוא גם המכריע במסקנה. דוגמאות דומות מופיעות גם בבבא קמא נ"ג ב; שם ק"י ב; מנחות ז' ב (חפש בכולם "הדר פשטה"). כמו כן, לעיתים השאלה נשאלת על ידי הרב ותלמידו מכריע בה (עיין למשל פסחים פ"א א-ב, בעיית רב יוסף ומסקנת רבא), ומסתבר אם כן שהתשובה אינה מתוך מסורת.

ב. מקור נוסף להלכה שהתחדשה על ידי חכמים ללא מסורת מופיע בגמרא בזבחים ס"א ב – ס"ב א, המתארת את השינוי בגודל המזבח בבית השני לעומת הבית הראשון. הגמרא מביאה כמה דעות לגבי מקור הדין, ולפי חלקן הדבר נובע מדרישת הכתוב, שבימי שלמה דרשו אותו באופן אחד ובימי בית שני באופן אחר. ועיין רש"י שם ס"ב א, ד"ה "אלא אמר רב יוסף".

- אמירה ישירה בעניין זה מופיעה בספרי לגבי הלכות ירושה:

נתנה תורה דעת לחכמים לדרוש ולומר, כל הקרוב בשאר בשר הוא קודם בנחלה.

(ספרי במדבר, פיסקה קל"ד)³⁷

- בכמה מקומות אנו מוצאים שחכם מצפה מחכמים אחרים שידרשו דרשות ויחדשו דין. לדוגמה, הגמרא בפסחים מספרת את המעשה הידוע על הלל הזקן ובני בתירא:

תנו רבנן: הלכה זו נתעלמה מבני בתירא. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת, שכחו ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו: כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו? אמרו להם: אדם אחד יש שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו, ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו. שלחו וקראו לו...

ממשיכה הגמרא ומספרת שהלל הזקן בא ולימד שאכן הפסח דוחה את השבת, והוכיח זאת מדרשות שונות – קל וחומר וגזירה שווה. ואומרת הגמרא:

וכי מאחר דגמר גזירה שווה, קל וחומר למה לי?

אלא לדידהו קאמר להו: בשלמא גזירה שווה לא גמריהו – דאין אדם דן גזירה שווה מעצמו; אלא קל וחומר, דאדם דן מעצמו – איבעי לכו למידן!...

(פסחים ס"ו א)³⁸

37 א. בנוסח שונה מעט מופיע משפט זה בילקוט שמעוני (פרשת פנחס, רמז תשע"ה): "נתנה רשות לחכמים לדרוש ולומר, כל הקרוב בשאר בשר הוא הקרוב בנחלה". ועיין כרך ב', פרק ט"ו הערה 45.
ב. רבים מן המפרשים הבינו את הדברים כמוצג כאן, שהמדרש מתייחס לסמכותם של חכמים לדרוש את התורה, והם שדרשו שהקרוב יותר קודם לירושה. אלא שיש בכך קושי, שלכאורה דין זה של קדימות הקרוב עולה בביור מן הפרשה עצמה ואין צורך ללומדו בדרשה. כמה מן המפרשים הסבירו באופנים שונים מה חידשה הדרשה על פני המפורש בכתוב; עיין: משך חכמה במדבר כ"ז, יא; מלבי"ם שם, פסוקים ח', י"א; אבן האזל הל' נחלות ו', א; תבונות חיים, בבא בתרא סוף סימן כ"ב.
לעומת זאת, מדברי מפרשים אחרים נראה שאין מדובר כאן בחידוש של דין על פי דרשה. עיין פירוש רבנו הלל לספרי שם והגהת הגר"א שם – מדבריהם נראה שאין מדובר בדרישת הכתוב, אלא שניתנה לחכמים הסמכות לדרוש (= לחקור) ולדון מי הוא הקרוב הראוי לרשת (אם כי עיין אבן האזל הנ"ל, שהבין גם את הגהת הגר"א על פי הדרך שזו דרשה ממש). ועיין עוד צפנת פענח הל' אישות י"ב, ט, שמדבריו עולה שמדובר בתקנת חכמים ולא בדין תורה שנלמד מדרשה.

38 היינו: הגמרא מקשה מדוע הלל דרש את הדין גם בגזירה שווה וגם בקל וחומר. ועונה, שהלל פנה אל בני בתירא וטען כנגדם – בגזירה שווה אכן לא יכולתם לדרוש, משום שאין אדם דן גזירה שווה

לבני בתירא ודאי שלא היתה מסורת בשאלה האם הפסח דוחה את השבת, שהרי נאמר שנתעלמה מהם הלכה ולא ידעו מה הדין. אף על פי כן, הלל אומר להם שהיה עליהם ללמוד קל וחומר ולחדש בעצמם את ההלכה שהפסח דוחה את השבת. אין כאן עדות מפורשת על חידושה של הלכה ללא מסורת, אולם יש כאן אמירה שניתן היה לחדש הלכה זו ללא מסורת.³⁹

אמירות כלליות על קיומן של הלכות מחודשות

מקורות אחרים אינם מצביעים על הלכה מסוימת ומתארים את אופן לימודה, אולם יש בהם אמירה כללית על כך שישנם דינים מחודשים שאינם מקובלים במסורת:

- במסכת סנהדרין נחלקו אמוראים, באיזה מצב זקן ממרא מתחייב מיתה:

אמר רב כהנא: הוא (= הזקן הממרא) אומר מפי השמועה, והן (= הסנהדרין) אומרים מפי השמועה – אינו נהרג; הוא אומר "כך הוא בעיני" והן אומרים "כך הוא בעינינו" – אינו נהרג; וכל שכן הוא אומר מפי השמועה והן אומרים "כך הוא בעינינו" – אינו נהרג; עד שיאמר "כך הוא בעיני" והן אומרים מפי השמועה...
ורבי אלעזר אומר: אפילו הוא אומר מפי השמועה, והן אומרים "כך הוא בעינינו" – נהרג, כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל.

(סנהדרין פ"ח א)

בשתי הדעות אנו רואים שבעיקרון קיימות שתי אפשרויות להוראת הלכה: "מפי השמועה" – ציטוט של מסורת, ו"כך הוא בעיני" – הלכה שנלמדה על ידי החכם עצמו מתוך פרשנותו לתורה. שתי הדרכים הללו קיימות בעולם ההלכה ושתיהן לגיטימיות. כך לגבי פסיקותיו של בית הדין הגדול, שנובעות לעיתים מן המסורת ולעיתים מפרשנותם

מעצמו (בעניין זה נרחיב בפרק ח'); אך הרי קל וחומר יכול אדם לדרוש מעצמו, ואם כן מדוע לא למדתם את הדין בקל וחומר?

39 א. עיין עוד בפרק ח' עמ' 344, שנראה שגם להלל עצמו לא היתה מסורת מסיני בעניין זה, ואף על פי כן פסק את הדין מכח הדרשות. אם אכן כך, הרי יש כאן גם עדות על חידוש בפועל של הלכה ללא מסורת.

ב. בהמשך אומרת הגמרא שבני בתירא דחו את דבריו של הלל, בטענה שיש פירכה לקל וחומר זה; אך בעיקרון אנו רואים, שניתן לחדש דין מכח דרשת קל וחומר.

ג. לדוגמאות נוספות כעין זו, עיין: פסחים ע' ב (טענת יהודה בן דורתי כנגד שמעיה ואבטליון); קידושין י' ב (דברי ר' יהודה בן בתירא ליוחנן בן בג בג).

שלהם לכתובים, וכך גם לגבי החכם היחיד – גם הוא רשאי בעיקרון לחדש דינים מכח הבנתו, "כך הוא בעיני", אלא שאם דבריו מנוגדים לדברי בית הדין הגדול עליו לבטל את דעתו בפני סמכותם.⁴⁰

• בשני מקומות במשנה (יבמות ח', ג; כריתות ג', ט) אנו מוצאים שחכם אומר דין ולומד אותו בקל וחומר, וחבריו אומרים לו: "אם הלכה – נקבל, ואם לדין – יש תשובה". כלומר שכאשר חכם מביא דין בלויית לימוד, ייתכן שזו "הלכה", ציטוט של מסורת, ואז אין לערער על כך; אך ייתכן גם שזהו "דין", לימוד שהחכם למד בעצמו מדרישת הכתובים, ואז יש מקום לחלוק ולדרוש באופן אחר.⁴¹

• הגמרא בבבא בתרא (י"ב ב) מתארת מצב ש"אמר גברא רבה מילתא, ומתאמרא הלכה למשה מסיני כוותיה"; דהיינו, שלעיתים חכם מחדש דין מדעתו ולאחר מכן מתברר שדין זה מקובל אצל חכמים אחרים כהלכה למשה מסיני. כלומר, שהחכם הדורש לא ידע את ההלכה שנמסרה בסיני ובכל זאת חידש את הדין.

• ראייה נוספת לכך שחכמים יכולים לחדש הלכות מכח פרשנותם לתורה, ניתן להביא מן הסוגיות בהוריות פרק א', העוסקות בטעות של בית הדין הגדול. בסוגיות אלה עולה בבירור שבית הדין יכול להורות הלכות מחודשות ולפיכך ייתכן מקרה שבו בית הדין

40 לכאורה יש לשאול על דברי הגמרא כאן – כיצד ייתכן מצב שבו הצד האחד אומר "מפי השמועה" והצד השני אומר "כך הוא בעיני"? גם אם הזקן היחיד הוא האומר "מפי השמועה", לכאורה בית הדין צריך להאמין לו ולקבל את המסורת שבידו, כל עוד אין בידם מסורת מנוגדת! אך ייתכן שמסורת זו אינה מובאת כמסורת מסיני אלא שהחכם מצטט זאת בשם חכמים מן הדור הקודם שפירשו כך בעצמם, בעוד שבית הדין חולק על פרשנות זו ומפרש את התורה באופן אחר (עיין אור שמח הלכות ממרים ב', א, שפירש כך). אפשרות אחרת היא שהחכם קיבל דין זה מרביתיו והוא סובר שזו היא מסורת עד משה רבנו, בעוד שבית הדין הגדול סובר שזהו חידוש שהתחדש על ידי חכמים בדורות הקודמים, ולדעתם יש לחלוק על חידוש זה. (בעניין זה, האם ייתכן ספק לגבי דין האם מקורו מסיני או שזהו חידוש של חכמים בדור מן הדורות, עיין עוד בפרק ד' עמ' 141-138 ובפרק ז' עמ' 293-289).

(לגבי עצם דין זקן ממרא, הדבר קשה לכאורה, מדוע הוא נענש על כך שהורה הלכה כפי הנראה לפי דעתו, או אף על כך שמסר את המסורת שקיבל מרביתיו? אולם יש לשים לב שמותר בהחלט לחכם להביע את דעתו, גם כאשר היא שונה מדעת בית הדין הגדול. רק אם הוא הורה כך בפועל הלכה למעשה, והמשיך בכך גם לאחר שבית הדין הגדול דן עמו בעניין והכריע שלא כדבריו, אזי הוא נענש. הטעם לעונש זה הוא כדי לשמר את סמכותו של בית הדין הגדול, וכפי שנאמר כאן, "כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל". בעניין זה של סמכות בית הדין הגדול נרחיב בעז"ה באחד הכרכים הבאים.)

41 לגבי הדין המופיע בכריתות, מן המשנה ומסוגיית הגמרא נראה שאכן הדברים אינם מסורת אלא חידוש שחידש ר' יהושע מקל וחומר. לגבי המשנה ביבמות – ר' שמעון עונה שזו היא "הלכה", אך עיין בתוספות (יבמות ע"ז ב, ד"ה "הלכה"), האומרים שאין זו מסורת מסיני אלא שכך קיבל מרביתיו, ולפיכך חבריו רשאים לחלוק על כך. על כל פנים, עצם העלאת השאלה מלמדת ששתי האפשרויות קיימות.

טעה בהוראתו. טעותם של הסנהדרין אינה בעצם חידוש ההלכה ללא מסורת, אלא שההלכה המסויימת הזו התבררה כמוטעית ולפיכך עליהם להביא קרבן.⁴²

• המשנה במסכת פאה (ב', ה-ו) מביאה דין בהלכות פאה, ולאחר מכן מספרת מעשה ובו עדות מפיו של נחום הלבלר, שמוסר דין זה במסורת מן הדורות הקודמים עד הלכה למשה מסיני. אומר על כך הירושלמי:

אמר רבי זעירא בשם רבי יוחנן: אם באת הלכה תחת ידיך ואין את יודע מה טיבה, אל תפליגינה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני, וכולהן משוקעות במשנה. אמר רבי אבין: ויאות היא – שני מיני חיטים, אילולי שבא נחום ופירש לנו, יודעין היינו?

(ירושלמי פאה ב', ד, דף י"ב ב – י"ג א)

רבי יוחנן מזהיר שאין לדחות הלכה שטעמה ומקורה אינו מובן, משום שישנן הלכות למשה מסיני שמשוקעות במשנה וייתכן שהלכה זו היא מן ההלכות הללו. רבי אבין מביא לכך ראיה מן המשנה שם: בתחילה מופיע הדין סתם, ולאחר מכן, בזכות הבאת המעשה, מתברר שדין זה הוא הלכה למשה מסיני. אלמלא סיפור המעשה לא היינו יודעים זאת. מדברים אלה עולה בבירור שלא כל הדינים שבמשנה הם מסורת מסיני – ר' יוחנן מלמדנו שבמשנה משוקעות גם הלכות שמקורן הוא מסורת מסיני, אך ברור מדבריו שלא כל ההלכות שבמשנה הן כאלה.

(בסעיף זה עסקנו בעיקר במקורות הלכתיים המצביעים על קיומן של הלכות שנלמדו על ידי חכמים. מקורות נוספים המופיעים בדברי חז"ל ועוסקים בעניין המסורת והיצירה, שהם אגדיים יותר באופיים, יידונו בפרק ב').

עד כאן עסקנו במקורות מסויימים, המתייחסים להלכות פרטיות מחודשות או מלמדים באופן כללי על קיומן של הלכות מחודשות. כעת נתבונן בראיות מקיפות הרבה יותר, הנובעות מהסתכלות כוללת על דברי חז"ל.

---

42 מסוגיות הגמרא בעניין זה עולה בבירור שהוראתם של הסנהדרין לא התבססה על מסורת אלא על דרשתם שלהם. כך למשל, הגמרא בהוריות ד' ב דנה על אפשרות שבית הדין הורה שבשנת השמיטה אין צורך לשמור שבת, מכח דרשה מחודשת על הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" (שמות ל"ד, כא). אמנם דרשה ספציפית זו אינה נכונה, אבל אנו רואים שבעיקרון בית הדין יכול לדרוש את התורה ולחדש הלכות מכח דרשתו. עיין עוד כעין זה במועד קטן ט' א, שבחנוכת המקדש הראשון אכלו ביום הכיפורים על סמך דרישה בקל וחומר, וודאי אין זו מסורת אלא לימוד שלמדו חכמי אותו הדור בעצמם, שהרי הגמרא דנה האם הדבר היה נכון או טעות.

המשמעות הפשוטה של סוגיות הדרשות - הדרשות מחדשות הלכות

בפתיחת הפרק הצגנו שתי אפשרויות להסביר את הדרשות המצויות בגמרא: הדרך האחת סוברת שמקורם של הדינים הוא במסורת מסיני, ועל פיה הדרשה היא רק רמז שהובא לאחר שהדין עצמו כבר היה ידוע; ואילו הדרך השנייה סוברת שדינים רבים הם מחודשים, ועל פיה הדרשה היא המקור שממנו נלמד הדין. אך יש לשים לב שאין אלו שתי אפשרויות שקולות. כאשר אנו לומדים את סוגיות הגמרא, אנו רואים בדרך כלל שהגמרא מבררת את מקור הדין מן הכתובים, ורק במקומות מעטים היא מזכירה מסורת מסיני. הקריאה הפשוטה והטבעית של הגמרא מלמדת אפוא שמקורם של הדינים הוא בדרשת הכתובים. הדעה הטוענת שכל ההלכות התקבלו במסורת, צריכה לטעון טענה שאינה פשוטה כלל – שבכל סוגיה וסוגיה המקור האמיתי לדין הוא המסורת מסיני, ואף על פי כן מקור יסודי זה לא נזכר כלל; הדיון מתנהל בהרחבה רק על הרמז לדבר, שאינו המקור עצמו.

כך כותב הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה, כראיה לכך שהדינים שיש בהם מחלוקת, מקורם הוא מן הדרשה ולא ממסורת:

...ותמצאם בכל התלמוד חוקרים על דרכי הדין שבגללם נפלה מחלוקת בין החלוקים, ואומרים "במאי קא מיפלגי", או "מאי טעמא דר' פלוני"...

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"א)

כאשר ישנה מחלוקת בין חכמים, הגמרא מבררת את הסיבה למחלוקת זו ומסבירה שכל חכם דרש את הכתובים באופן אחר, ולא שכל אחד מן החכמים קיבל מסורת שונה ולפיכך פסק כפי שפסק. כך אנו רואים גם בדיונים של התנאים עצמם – כאשר ישנו דיון בין התנאים, בדרך כלל כל צד מביא לדבריו ראיות מדרישת הכתובים ולא בא בטענת "כך מקובל בידי במסורת מסיני". כמובן, הוא הדין גם לגבי דינים רבים שאין בהם מחלוקת, שגם בהם חכמים מביאים לדין מקור מן הכתובים ואין הם אומרים שזו מסורת מסיני.⁴³

43 א. כפי שנראה להלן בפרק ג' (עמ' 89-87), גם לדעת הרמב"ם ישנם דינים שהם פירושים מקובלים מסיני, ואף על פי כן הגמרא מביאה להם דרשות ואינה מזכירה שזוהי מסורת. אולם קשה מאד לטעון כך לגבי כלל הסוגיות, שכל הדיונים בכל סוגיות הדרשות הם כולם רק כיסוי המסתיר את המקור האמיתי שהוא המסורת.

ב. ברבות מן הסוגיות שבגמרא הדרשות אינן מחדשות הלכה אלא באות לבסס דין שהוא עצמו כבר ידוע. שכן פעמים רבות הגמרא מביאה דין ממשנה או ברייתא והיא מחפשת את מקורו, דהיינו

מעבר לכך ניתן לשאול שאלה בסיסית – לשם מה נצרך כל עניין הדרשות? רבות מסוגיות הגמרא עוסקות בהרחבה בשאלה כיצד נדרשות ההלכות מן הכתובים, והדבר מובן מאד לפי התפישה שהדרשות הן אכן מקור הדין. אך לפי הדרך שהכל ניתן במסורת, קשה להבין את הצורך בכך – הרי בין אם נמצא לדין מקור בכתוב ובין אם לא, הדין עצמו כבר ידוע בכל אופן. יתרה מזו, יש מקום לשאול לשם מה בכלל קיימות המידות שהתורה נדרשת בהן – האם רק כדי למצוא בכתוב רמזים לדינים שידועים כבר ממילא?⁴⁴

תופעת המחלוקת

ראיה נוספת שמביא הרמב"ם לכך שההלכות אינן נובעות רק ממסורת, היא מעצם העובדה שבדברי חז"ל ישנן מחלוקות רבות. מי שסובר שכל הדינים מבוססים על מסורת, צריך להניח שהמחלוקות נוצרו מחמת שיבושי מסירה, שבמשך הדורות נשכח הדין המקורי ונוצרו מסורות מנוגדות.⁴⁵ הרמב"ם מתנגד בתוקף לדעה זו:

שעצם הדין כבר היה קיים מימות התנאים ואינו מתחדש עכשיו מחמת הדרשה. אך גם במצב כזה, עדיין הדרשה היא מקור אמיתי לדין, שכן האמוראים באים להסביר את דרכם של התנאים, כיצד הם למדו זאת מן הכתוב. אכן לגבי האמוראים הדין כבר ידוע מימות התנאים, אך אין הם טוענים שהתנאים קיבלו אותו במסורת מסיני, אלא מסבירים כיצד התנאים למדו זאת בדרכי הדרשה. ההנחה של האמוראים היא שמקורו של הדין הוא מדרשת הכתובים. (בעניין זה עיין עוד להלן בפרק ד' עמ' 124-120, ובכרך ב' נספח ח' עמ' 267-269.)

44 א. כאמור בהערה הקודמת, גם לדעת הרמב"ם ישנן דרשות שבאות למצוא רמז בכתוב לדין שכבר התקבל מסיני. אך לפי שיטת הרמב"ם קל להבין זאת: לדעתו המידות שהתורה נדרשת בהן נועדו ללימוד הלכות חדשות מן הכתובים, וכאשר ישנן דרכי מדרש כאלו, חכמים משתמשים בהן גם לגבי הדינים המקובלים ומחפשים גם להם רמז בכתוב. אך לפי הגישה שכל הדינים באים במסורת, כל עניינין של המידות והדרשות הוא רק למציאת רמזים בלבד, וזהו דבר שקשה להבינו.

ב. ניתן לענות על שאלה זו, על פי דבריו של הרש"ר הירש (עיין פירושו לשמות כ"א, ב; שם ל"ד, כז), המתאר את התורה שבכתב כתמצית של התורה שבעל פה, שנועדה לשמור בספר רמזים לדיני התורה שבעל פה כדי שלא יישכחו. אולם כמובן שיטה זו היא מחודשת ואינה פשוטה.

45 כך סוברת השיטה שעמה מתמודד הרמב"ם, כפי שעולה מלשונו. ישנה אפשרות אחרת להסביר את היווצרותן של המחלוקות למרות שהדינים ניתנו בסיני: ייתכן לומר שאכן כל הדינים ניתנו בסיני, אך במשך הדורות נשכחו חלק מן ההלכות, ובפרטים אלה לא נוצרו מסורות שונות אלא חכמים למדו את הדין בעצמם וכך נוצרו מחלוקות. שיטה כזו מופיעה בדברי כמה מן הראשונים, והיא אמנם סוברת שמלכתחילה כל פרטי ההלכה ניתנו בסיני, אולם בפועל היא מודה שהרבה מפרטי ההלכה שבידינו אינם מבוססים על מסורת מסיני אלא נלמדו על ידי חכמים בעצמם. בעניין זה של היווצרות המחלוקות נרחיב בכרך ב', פרק י"ח.

אבל סברת מי שחשב, שגם הדינים שיש בהם מחלוקת [הם] קבלה ממש, ונפלה בהם מחלוקת מחמת טעות בקבלה או שכחה... הנה זה, חי ה', דבר מגונה ומוזר מאד, והוא דבר בלתי נכון ולא מתאים לכללים... וכל זה בטל...
(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"א)⁴⁶

מה היא הבעיה בסברה זו? מדוע הרמב"ם שולל אותה בחריפות כזו? נציג כמה קשיים שיש להעלות כנגד דעה זו:

- ראשית, כפי שראינו לעיל, דעה זו עומדת בניגוד לקריאה הפשוטה של דברי הגמרא. ברוב המוחלט של המחלוקות, כאשר הגמרא מבארת את סיבת המחלוקת, היא מסבירה כיצד כל חכם דרש את הכתוב ואינה טוענת שהדבר נובע ממסורות שונות. ישנם מקרים שבהם אכן הגמרא תולה את המחלוקת בשיבוש במסירה, ששני חכמים מסרו מסורות שונות בשם רבם,⁴⁷ אך אלו הם מקרים מעטים, יוצאים מן הכלל המעידים על הכלל, שהרי בשאר המקומות לא נאמר כך.⁴⁸

נביא דוגמה אחת, שבה מדברים החולקים עצמם: בגמרא בסנהדרין נחלקו ר' ישמעאל ור' עקיבא לגבי דין בת כהן שזינתה, שדינה בשריפה – האם מדובר דוקא בארוסה (מקודשת) או גם בנשואה. שניהם מביאים לדבריהם מקור מדרשות, ובמהלך הדיון נאמר:

אמר ליה רבי עקיבא: ישמעאל אחי, "בת" "ובת" אני דורש.⁴⁹

אמר ליה: וכי מפני שאתה דורש "בת" "ובת" נוציא זו לשריפה?

(סנהדרין נ"א ב)

46 לכאורה הדעה שדוחה הרמב"ם מתבססת על דברי הגמרא בסנהדרין פ"ח ב: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן, רבו מחלוקת בישראל"; אך הרמב"ם מפרש את דברי הגמרא באופן שונה. גם בעניין זה נרחיב בכרך ב', פרק י"ח.

47 במקומות מעטים החולקים עצמם אומרים שהסיבה למחלוקתם היא מחמת המסורת שבידם, כגון במשנה בעדות ה', ז: "אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים"; וכן ביומא י"ב א – חכמים סוברים שבכל ירושלים אין דין נגעי בתים, ואילו רבי יהודה אומר "אני לא שמעתי אלא מקום מקדש בלבד". לעיתים הגמרא מסבירה כך מחלוקות בין חכמים – עיין למשל ברכות ג' א ("תרי תנאי אליבא דרבי מאיר", "תרי תנאי אליבא דרבי אליעזר"); שבת קי"ב ב ("אמוראי ניהו ואלבא דרבי יוחנן"); אך ביטויים כאלה מופיעים רק בכמה עשרות מקרים.

48 עיין גם כתובות נ"ז א ורש"י שם ד"ה "הא קמ"ל", שעדיף להסביר מחלוקת בין חכמים כנובעת מסברתם של החולקים עצמם, מאשר להסביר אותה כנובעת מכך שכל אחד מצטט מסורת מנוגדת.

49 = ר' עקיבא דורש ייתור ו', שלא נאמר "בת איש כהן..." אלא "ובת".

אנו רואים, שר' עקיבא אינו טוען בשם מסורת שיש בידו, אלא מסתמך על דרשתו – "אני דורש". ובמטבע זו משיב לו ר' ישמעאל – גם הוא אינו מצטט מסורת כדי לשלול את דבריו של ר' עקיבא, אלא מתייחס לדרשתו של ר' עקיבא ואומר שאין היא מספקת כדי לחדש דין זה.⁵⁰

• עוד יש לשאול על שיטה זו – כיצד חכם אינו מקבל את דברי חברו? אם כל פרטי ההלכה מקורם במסורת ולא בפרשנותם של חכמים עצמם, הרי כאשר תנא או אמורא שומע דעה של חברו, מיד עליו לקבל אותה, שהרי דברי חברו מייצגים מסורת מסיני. האפשרות היחידה לחלוק על מסורת כזו, היא כאשר ביד החולק ישנה מסורת מנוגדת, שהוא קיבל במסורת דין הפוך מן הדין שאומר חברו. אך כמובן, טענה כזו יש בה דוחק גדול מאד. קשה מאד להניח שבכל אלפי המחלוקות המופיעות בדברי חז"ל, הצד האחד קיבל את דבריו במסורת ואילו השני קיבל מסורת מנוגדת, ומסיבה זו אווז כל אחד בדעתו ושולל את דברי חברו.

במקורות מסויימים ניתן לראות בבירור שחכם חולק על חברו גם מבלי שיש בידו מסורת נגדית. כך למשל, הזכרנו לעיל את המעשה של הלל ובני בתירא, שלא ידעו האם הפסח דוחה את השבת או לא. בנוסחת הירושלמי למעשה זה (פסחים ו', א, דף ל"ט א) נאמר שהלל דרש כמה דרשות להוכיח שהפסח דוחה את השבת, אך בני בתירא לא קיבלו את דבריו משום שהיו להם פירוכות על דרשותיו. ודאי שלבני בתירא לא היתה מסורת שתשלול את דבריו של הלל, שהרי הם לא ידעו אם הפסח דוחה את השבת או לא; ואם כן, כיצד הם דחו את הדברים? על פי הדעה שדברי חכמים מקורם במסורת, היה על בני בתירא להניח שדבריו של הלל הם ציטוט של מסורת מסיני, שאין מקום לחלוק עליה! אמנם לבני בתירא היו קושיות על דרשותיו של הלל, אך הרי לפי תפישה זו הדרשות אינן אלא רמזים בלבד, שמובאים לאחר שהדין עצמו ידוע כבר במסורת. ממילא, גם אם ישנן קושיות על הדרשות, אין זה יכול לשלול את הדין עצמו שהוא ודאי אמת!⁵¹

נשים לב: אין זו רק ראייה פרטית, שבני בתירא התייחסו להלכה מסויימת זו כחידוש של הלל הזקן ולא כמסורת מסיני; יש כאן ראייה כללית יותר. אנו רואים, שכאשר חכמים שומעים הלכה מפי חכם אחר, הם מניחים באופן בסיסי שאין זו מסורת מסיני אלא לימוד

50 עיין שם בסוגיית הגמרא, הדנה באופן הדרישה של ר' ישמעאל לעומת ר' עקיבא.

51 בסופו של המעשה אכן הלל מצטט את הדברים כמסורת מפי שמעיה ואבטליון, ואז בני בתירא מקבלים את דבריו. אך גם בשלב זה, לא בהכרח הכוונה היא שזו מסורת מסיני – עיין להלן בפרק ח' עמ' 344. על כל פנים, בשלב הביניים אנו רואים שבני בתירא מתייחסים לדבריו של הלל כחידוש הנובע מן הדרשות ולא כמסורת מסיני.

מכח הדרשות, ולפיכך אם יש פירכה לדרשות אלו מתבטל הדין. ההתייחסות הבסיסית של חכם לדברי חברו אינה כאל מסורת מסיני, אלא כאל חידוש שניתן לחלוק עליו. דבר זה מלמד, שרבות מאד מן ההלכות שמביאים חכמים נובעות מלימודם שלהם ולא ממסורת מסיני.

• הדבר מתחדד עוד יותר כאשר חכם בדור מאוחר חולק על חכמים מן הדורות שקדמו לו. כאן קשה מאד לומר שהמחלוקת משמעה ויכוח בין שתי מסורות, שהרי מצד המסורת דברי המוקדמים עדיפים בוודאי על דברי המאוחרים. העובדה שחכם מוכן לחלוק על דברי קודמיו, מוכיחה שהוא מניח שדבריהם אינם מסורת אלא יצירה.

כך למשל, במחלוקת שראינו לעיל, האם מזכירים יציאת מצרים בלילות. בדור שלפניו בן זמא נהגו בפועל לא להזכיר את יציאת מצרים בלילות,⁵² ובכל זאת בן זמא חלק על כך ומכח דרשה חידש את הדין שצריך להזכיר. אם הנחת היסוד היא שכלל דברי חכמים מבטאים מסורת מסיני, כיצד בן זמא יכול לחלוק על דברי קודמיו? על כרחנו, הוא סבר שהמנהג של קודמיו אינו משקף מסורת מסיני אלא נובע מן הפרשנות שלהם לכתובים, ולכן הוא רשאי לחלוק על כך ולפרש באופן אחר. אם לעיל הצבענו על העובדה שדעתו של בן זמא היא חידוש ולא מסורת, הרי כעת אנו עומדים על כך שגם הדעה שקדמה לו לא נבעה ממסורת, שאם לא כן לא ניתן היה לחלוק עליה.

ראיה דומה יש להביא מדברי הגמרא במסכת שבת:

”וְהָיָה בְּנִדְתָּהּ” – זקנים הראשונים אמרו: שלא תכחול ולא תפקוס ולא תתקשט בבגדי צבעונין. עד שבא ר' עקיבא ולימד: אם כן אתה מגנה על בעלה, ונמצא בעלה מגרשה. אם כן מה תלמוד לומר ”והיה בנדתה”? – בנדתה תהא עד שתבוא במים.

(שבת ס”ד ב)⁵³

גם כאן, ר' עקיבא דוחה את דינם של זקנים הראשונים מבלי להביא מסורת מנוגדת אלא מתוך הסברה בלבד. כלומר שר' עקיבא מניח באופן פשוט שהדין שנהג בדורות שלפניו

⁵² עיין לעיל הערה 34, דברי הרשב”א ולשון התוספתא. גם לפי שיטת הראב”ד המובאת שם, עדיין עולה שכן זמא חלק על המסורת של חכמי הדורות הקודמים, שראו הזכרה זו כדין דרבנן בלבד.

⁵³ הפסוק (ויקרא ט”ו, לג) אומר: ”וְהָיָה בְּנִדְתָּהּ, וְהָיָה זֶכֶר לְזָכָר וְלִנְקָה...”. לכאורה זהו ביטוי חסר משמעות – הנידה הרי היא בנידתה. זקנים הראשונים פירשו שביטוי זה בא ללמד שהנידה צריכה לנהוג באופן של ריחוק (כלשון ”נידוי”), דהיינו שלא תתקשט ותתייפה. ואילו ר' עקיבא מפרש את הפסוק, שאין הנידה נטהרת כאשר מפסיק הדם אלא היא נשארת בנידתה עד שתטבול במקווה.

אינו מסורת אלא נובע מפרשנותם של חכמי הדורות הקודמים שהבינו כך את הכתוב, ולפיכך הוא רשאי לחלוק על פרשנות זו, שאינה מסתברת לדעתו.⁵⁴

גם כאן יש לחדד את משמעות הדברים: אין זו ראייה רק לגבי דינים מסויימים אלה המוזכרים כאן, שמקורם הוא בפרשנות של חכמים ולא במסורת מסיני, אלא ראייה מקיפה הרבה יותר – אנו רואים שחכמים בדורות מאוחרים מתייחסים בפשטות אל דברי קודמיהם כאל פרשנות, ולפיכך הם רשאים לחלוק עליה. מכאן שבדברי חכמים יש חלק גדול מאד של פרשנות, ואין מניחים באופן בסיסי שבדברי חכמים מקורם במסורת.⁵⁵

הדבר עדיין טעון ביאור – גם אם ישנם בהלכה דינים שנלמדו על ידי חכמים בעצמם, כיצד הדורות המאוחרים מניחים מן הסתם שבדברי קודמיהם הם יצירה ולא מסורת? מדוע למשל בן זומא או ר' עקיבא לא חששו שמא דברי קודמיהם מקורם במסורת מסיני שאין לחלוק עליה? ייתכן שנוכל להבין זאת יותר אם נשווה את הדבר למחלוקות הפוסקים בדורות המאוחרים יותר: הרבה פעמים אנו מוצאים שפוסק מאוחר חולק על המוקדם לו, כגון הרמב"ן על הרמב"ם וכדומה. באופן בסיסי אין הוא חושש שבדברי קודמו מבוססים על מסורת⁵⁶ אלא מניח שהדברים נובעים מתוך פרשנותו שלו לדברי הגמרא, ולפיכך הפוסק המאוחר רשאי לחלוק על כך אם נראה לו לפרש את דברי הגמרא באופן אחר. רק במקרים מעטים עולה הטענה שבדברי הקודמים הם במסורת ולפיכך יש לקבלם ואין לחלוק עליהם.⁵⁷ כפי הנראה, כך היה היחס גם בין דורות התנאים המאוחרים

---

54 א. במקרה זה, דינו של ר' עקיבא עצמו אינו חידוש, שהרי דין זה שהנידה צריכה טבילה ודאי היה ידוע גם בדורות שלפניו. ר' עקיבא רק מבאר את לשון הכתוב, שכוונתו היא להשמיע דין זה ולא לדין של זקנים הראשונים (ועיין בריטב"א שם, ד"ה "אלא מה ת"ל", המבאר מניין דרשו דין זה קודם לדרשתו של ר' עקיבא; ועיין עוד ברמב"ן שבת י"ג ב, ד"ה "בימי לבוניך", שמביא אפשרות אחרת לבאר את מחלוקת ר' עקיבא וזקנים הראשונים). על כל פנים אנו רואים שר' עקיבא מתייחס אל הדין שנהג בדורות הקודמים כחידוש ולא כמסורת.

ב. עוד על דרשת ר' עקיבא, כיצד הוא משנה את אופן הדרישה מתוך סברה, עיין להלן בכרך ב', פרק י"א עמ' 45-50.

ג. דוגמה נוספת שבה חכמים מאוחרים חולקים על הדין שנאמר בדורות הקודמים, מופיעה במשנה נזיר ו', א, לגבי השיעור שבו מתחייב הנזיר אם אכל או שתה מן המינים האסורים עליו. ועיין בירושלמי שם (דף כ"ז א), שמביאים דרשות לשתי הדעות.

55 עיין עוד בפרק ג' עמ' 87-99, בעניין היחס הכמותי שבין חלק המסורת לחלק היצירה.

56 בהקשר זה אין צורך דוקא במסורת מסיני; גם אם נניח שבדברי הפוסקים המוקדמים מבוססים על מסורות פרשניות שעברו מאז חתימת התלמוד, כבר אין מקום לחלוק על כך ולפרש את סוגיית הגמרא באופן אחר.

57 עיין למשל ברא"ש ראש השנה ג', ה, שמביא פירוש של רבנו חננאל, ואומר שניתן היה לפרש את דברי הגמרא גם באופן אחר אבל דבריו הם דברי קבלה ולפיכך יש לקבלם.

לקודמיהם וכן בין דורות האמוראים⁵⁸ – כאשר הם ראו את דברי קודמיהם הדורשים את הכתובים, הם הניחו בדרך כלל שהדין אכן נובע מהפרשנות לכתוב ואין זו מסורת שהכתוב מובא לה כרמז שבדיעבד. לפיכך הם היו רשאים לחלוק על כך כאשר לדעתם הכתוב צריך להתפרש באופן שונה.

יש להוסיף, שכפי הנראה חלק מהסיבה של החכם המאוחר להניח כך הוא עצם העובדה שהדין שנאמר על ידי קודמיו אינו נראה לו ולדעתו אין זה פירושו הנכון של הכתוב. כאשר החכם המאוחר מסכים לדברי קודמו ורואה אותם כפרשנות נכונה לכתוב, אז הוא יכול להניח את שתי האפשרויות – שהדברים נובעים מפרשנות של קודמו או שהם מבוססים על מסורת לגבי משמעות הכתובים. אך כאשר הדברים אינם נראים לחכם המאוחר ולדעתו לא מסתבר לפרש את הכתוב באופן זה, הוא יניח מן הסתם שאין זו מסורת, שהרי לדעתו אין זה סביר שכך היא באמת כוונת התורה.⁵⁹

58 כמובן, היחס של האמוראים אל דברי התנאים הוא שונה, ואין הם חולקים על דבריהם. בנושא זה נעסוק בעז"ה באחד הכרכים הבאים.

59 מן הדברים שראינו ניתן להעלות תשובה לשאלה כללית שנשאלת לעיתים: כיצד ייתכן שאנו מוצאים מחלוקות לא רק בפרטים שמתרחשים לעיתים נדירות, אלא גם בעניינים הנוהגים באופן תדיר? כך למשל, אנו מוצאים מחלוקת בין התנאים האם יש להניח תפילין בשבת או לא (עירובין צ"ה ב – צ"ו ב) או לגבי מספר החוטאים בציצית (מנחות מ"א ב); והרי אם היה נוהג ברור וידוע בעניינים אלה כיצד ייתכן שיפול פתאום ספק בדבר? כמובן, לכל סוגיה מסוג זה ישנם מאפיינים משלה, אולם נציג בקצרה כיוון בעניין זה:

ישנן דרכים המיישבות קושיות כאלה, בטענה שבזמן הופעת המחלוקת לא היה בעניין זה מנהג ברור – אם משום שהמסורת נשכחה מסיבות שונות (עיין למשל רמב"ם הלכות שופר ג', ב), ואם משום שעוד קודם להופעת המחלוקת התקיימו במקביל מנהגים שונים ואז נוצרה מחלוקת איזה מן המנהגים עדיף (עיין למשל תשובת רב האי גאון, המובאת ברא"ש ראש השנה ד', י).

אולם מן הדברים שהבאנו עולה אפשרות נוספת. במקרים שראינו היה מנהג ברור (שאינן מזכירים יציאת מצרים בלילות או שהנידה אינה מתקשטת), ואף על פי כן באו בן זמנא ור' עקיבא וטענו שנוהג זה אינו נכון ובאמת הדין צריך להיות אחר. מסתבר שחכמים אלה טענו, שהמנהג שהתקיים לפני כן אינו המשך של מנהג ישראל בכל הדורות אלא נוצר מחמת פרשנות של חכמים בדורות קודמים, שפירשו את התורה באופן מסוים ולימדו את העם לנהוג כך. הנוהג המקובל אינו בהכרח מסורת מסיני – ייתכן שזהו בעצם חידוש שהתחדש על ידי חכמים בדור קודם ולא מסורת רציפה מאז מתן תורה. העובדה שהתורה שבעל פה אינה רק העברה של מסורת אלא יש בה גם חלק שנוצר מלימודם של חכמים, מאפשרת לחכם מאוחר לטעון שיתכן שהמנהג הרווח מקורו בפרשנות ולא במסורת ולפיכך ניתן לחלוק על מנהג זה. (כעין זה עיין מכתב מאליהו כרך ד', עמ' 56-57; אור שמח הלכות ממרים ב', א; כתר המלך שם. דוגמה לדבר עיין בשו"ת הרא"ש כלל כ' סימן כ', שם כותב, שאם במקום מסוים ישנה מסורת על כשרותו של עוף שבמקומות אחרים אין אוכלים אותו, יש לחקור אחר מסורת זו, שמה אין היא העברה של מסורת קדומה אלא נוצרה בעקבות חידוש של חכם כלשהו. ועיין בדומה לכך להלן פרק ד' עמ' 293-291).

עניינים מהותיים הקשורים בשאלת המסורת והיצירה

הצגנו ראיות לכך שלא כל ההלכות הן מסורת מסיני אלא ישנן הלכות שנלמדו על ידי חכמים בעצמם, ובתוך כך הבאנו גם את דברי הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה, המביא לכך ראיות ושולל בתוקף את הדעה הסוברת שכל דברי חז"ל מקורם במסורת. אולם נראה שסגנונו החריף של הרמב"ם בעניין זה נובע לא רק מכך ששיטה זו אינה מתיישבת לדעתו עם ראיות מסוימות ממקורות חז"ל, אלא מחמת שהוא רואה בה בעיות עקרוניות. נתבונן בהמשך דבריו:

אבל סברת מי שחשב, שגם הדינים שיש בהם מחלוקת קבלה ממש, ונפלה בהם מחלוקת מחמת טעות בקבלה או שכחה... – הנה זה, חי ה', דבר מגונה ומוזר מאד, והוא דבר בלתי נכון ולא מתאים לכללים, וחושד באנשים שמהם קבלנו את התורה, וכל זה בטל...

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"א)

מה היא כוונת המשפט "וחושד באנשים שמהם קיבלנו את התורה"? שיטה זו, הסוברת שכל פרטי ההלכה הם קבלה ממש רבנו, מסבירה את המחלוקות המופיעות בדברי חז"ל כנובעות משיבושים שנפלו במסירה לאורך הדורות. והרי בדברי חז"ל מופיעות מחלוקות רבות מאד, ואם כן עולה שבמסירת התורה מדור לדור נפלו אלפי שיבושים. שיטה זו, שהכל התקבל במסורת, באה במגמה לחזק את תוקפם של דברי חז"ל, שהם באים במישרין מפי הקב"ה ואין לערער עליהם; אך למעשה היא מחלישה אותם מאד, שהרי בסופו של דבר עולה שהמסורת לא השתמרה כראוי. לפי שיטה זו, תפקידם של חז"ל אינו לחדש בתורה אלא רק להעביר את המסורת בנאמנות מדור לדור; אך בפועל היא נאלצת לומר שחז"ל לא הצליחו לעמוד במשימה זו כראוי ובהעברת המסורת נפלו הרבה מאד שיבושים. בכל אלפי המחלוקות שבדברי חז"ל אנו עומדים בספק מה היתה המסורת המקורית. ואם כל כך הרבה שיבושים נפלו בדינים כה רבים, מניין לנו שבשאר הדינים, שלא נפלה בהם מחלוקת, עברה המסורת כראוי?

לעומת זאת, שיטתו של הרמב"ם, הסוברת שרבים מדברי חז"ל מבוססים על לימודם שלהם מן הכתובים, דוקא היא מאפשרת לתת אמון מלא במסירה. חלק התורה שבעל פה שניתן בסיני אכן עבר במהימנות מדור לדור ואין סיבה לומר שנפל בו שיבוש. המחלוקות אינן מעידות על פגמים בהעברת המסורת אלא שייכות לחלק היצירה שבתורה שבעל

פה. בחלק זה נוצרו מחלוקות מחמת סברות שונות ודרכי לימוד שונות של חכמים, וזוהי תופעה טבעית שאינה מטילה דופי בלימודם של חכמים.⁶⁰

נתבונן עוד בדברים אלו ונשים לב לבעיה נוספת שהרמב"ם מצביע עליה. כאשר הוא מציג את הדעה שהמחלוקות נובעות ממסורות מנוגדות, הוא כותב:

אבל סברת מי שחשב שגם הדינים שיש בהם מחלוקת קבלה ממשה, ונפלה בהם מחלוקת מחמת טעות בקבלה או שכחה, ושהאחד צודק בקבלתו והשני טעה בקבלתו...

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"א)

ולעומת זאת, כאשר הרמב"ם מציג את דעתו שלו, הוא כותב:

...ועל אופן זה נפלה מחלוקת, לא שטעו בקבלתם וקבלת האחד אמת והשני בטלה.

(שם, עמ' י"ב)

דברים אלה מעמידים אותנו על נקודה נוספת: לפי הגישה שהמחלוקות נובעות משיבושי מסירה, לא ניתן להצדיק את שתי הדעות החולקות. בכל מחלוקת, שתי הדעות באות בשם המסורת שניתנה בסיני וכל אחת טוענת שהמסורת שבידה היא האמיתית. במצב כזה, לאמיתו של דבר ישנה רק דעה אמיתית אחת, זו שמצטטת את המסורת כפי שניתנה, ואילו הדעה השנייה היא טעות מוחלטת, שנובעת משכחה או חוסר הבנה. האמירה הידועה "אלו ואלו דברי אלקים חיים הן" (עירובין י"ג ב), אין לה מקום לפי גישה זו, שהרי אחת הדעות היא טעות שלא היתה צריכה לבוא לעולם. בעוד שלפי שיטת הרמב"ם, שהמחלוקות נובעות מהבדלים בסברה ובפרשנות בין החכמים, ניתן לתת מקום לשתי הדעות, שכל אחת מן הדרכים נובעת מסברה מסויימת ויש בה צד של אמת.⁶¹

60 בעניין זה של הסיבה להיווצרות המחלוקות, נרחיב בכרך ב', פרק י"ח.

61 הרמב"ם אמנם סובר שבמצב אידיאלי כל החכמים יכוונו לדעה אחת (עיין בדבריו בהקדמת פירוש המשנה שם, ועיין בכרך ב' עמ' 329), אולם עדיין יש מקום ומשמעות לסברות השונות שמחמתן נוצרה המחלוקת; בעוד שאם המחלוקת נוצרה רק מחמת שיבוש במסירה, אין לה כל צידוק. ועיין עוד בפירוש המשנה ליבמות א', ד, שכיוון שהמחלוקות בין בית הלל לבית שמאי נבעו מסברות שונות, כל צד כיבד את דעת זולתו ונתן לה מקום. אם המחלוקות נובעות משיבושים במסירה, אין כל מקום לכבד את הדעה הנגדית, שעל פי דעתי היא טעות גמורה.

דברים דומים כותב הריטב"א, כאשר הוא מבאר את המימרה "אלו ואלו דברי אלקים חיים הן":

שאלו רבני צרפת ז"ל, האיך אפשר שיהיו אלו ואלו דברי אלהים חיים, וזה אוסר וזה מתיר?

ותרצו, כי כשעלה משה למרום לקבל התורה, הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור, ויהיה הכרעה כמותם...

(ריטב"א, עירובין י"ג ב, ד"ה "אלו ואלו")⁶²

הריטב"א כותב בבירור שלא כל פרטי הדינים ניתנו מסיני. דינים רבים לא נמסרו למשה רבנו כהלכה פסוקה; הקב"ה רק הראה למשה רבנו את הצדדים השונים והשאיר את ההכרעה לחכמי הדורות. זה הוא הצידוק לאמירה "אלו ואלו דברי אלקים חיים הן", משום שהקב"ה לא מסר בדין זה הוראה אחת חתוכה אלא הציג בפני משה רבנו גם את האפשרות לאסור וגם את האפשרות להתיר, ולשתיהן יש מקום.⁶³ אילו היתה ניתנת בסיני פסיקה ברורה, והמחלוקות היו נובעות משיבושים שנפלו במשך הדורות, לא היה מקום לתת ערך אלוקי לכל הדעות החולקות.

ראינו אם כן, שלשאלה האם הדעות השונות נובעות ממסורות מנוגדות או מסברות ופרשנויות של חכמים בעצמם, יש השלכות משמעותיות על יסודות עולם ההלכה. וכך מסיים הרמב"ם את דבריו בעניין זה:

וכמה ברורים דברים אלה למי שמתבונן בהם, וכמה גדול היסוד הזה בתורה.

(רמב"ם, הקדמה למשנה, עמ' י"ב)

62 הדברים מבוססים על דברי הירושלמי ומסכת סופרים המובאים בפרק ב' עמ' 45-46.

63 בעניין זה של משמעות ריבוי הדעות והאמירה "אלו ואלו דברי אלקים חיים הן", עיין עוד בכרך ב' סוף פרק י"ח, ובעז"ה נרחיב בכך באחד הכרכים הבאים.

ג. דברי ראשונים בשאלת המסורת והיצירה

דברי ראשונים על קיומה של יצירה בתורה שבעל פה

עד כה עסקנו בעיקר במקורות חז"ל, ומבין הראשונים ראינו את דברי הרמב"ם, שהרחיב בעניין זה וכתב בבירור שחלק מן ההלכות שבתורה שבעל פה לא התקבל במסורת מסיני אלא נלמד על ידי חכמים. ראינו גם את דברי הריטב"א, האומר שהקב"ה לא נתן למשה רבנו את כל פרטי ההלכה כשהם מבוררים וחתוכים אלא השאיר פרטים רבים ללימודם והכרעתם של חכמים במשך הדורות. כעת נראה מקורות נוספים בדברי הראשונים העומדים בשיטה זו.

- בפירושו למסכת סוכה כותב רש"י:

קלים וחמורים – דברים הלמדין בקל וחומר, שניתנו לדון מעצמן לכל אדם ולא פירשו כלום בסיני.

(רש"י, סוכה כ"ח א, ד"ה "קלים וחמורים")

הדינים הנלמדים בקל וחומר נלמדו על ידי חכמים בעצמם, ללא קבלה כלשהי מסיני.⁶⁴

- בספר הכוזרי (מאמר ג', כג ואילך) מתמודד ריה"ל עם שיטתם של הקראים, ובהקשר זה הוא עוסק בהרחבה בעניין התורה שבעל פה והשתלשלות המסורת ומדגיש את עניין המסירה מדור לדור. לצד זאת הוא נותן מקום גם לחידושים שחכמים דורשים בתורה מעצמם, אף שלא קיבלו אותם במסורת. כך נאמר שם:

תורתנו קשורה בהלכה למשה מסיני, או יוצאת מן המקום אשר יבחר ה'... במעמד שופטים ושוטרים וכהנים וסנהדרין. ואנחנו מצווים לשמוע אל השופט הממונה בדורו...

אכן רוב מצוותינו נסמכות אל משה, הלכה למשה מסיני...

אחדות ממצוותינו מקורן מן המקום אשר יבחר ה', ובתנאים המוזכרים...

(ספר הכוזרי, ג', לט)

64 א. אמנם רש"י מצמצם זאת דוקא ללימודים במידת קל וחומר, וכפי שיטתו המובאת בפרק ג' עמ' 109, אך לכל הפחות במידה זו חכמים מחדשים הלכות ללא מסורת מסיני. ועיין עוד שם, הערה 58 אות ב'; פרק ה', הערה 42 אות ג'.

ב. עיין עוד דברי רש"י המובאים בפרק ב' עמ' 57.

רוב ההלכות, לדעת ריה"ל, מקורן במסורת מסיני,⁶⁵ אך ישנן גם הלכות מחודשות, שנדרשו על ידי הסנהדרין היושבים בלשכת הגזית.

בהמשך הדברים מציע ריה"ל דרך פרשנית ליישב את פשט הפסוק "וספרתם לכם ממחרת השבת" (ויקרא כ"ג, טו) עם ההלכה שספירת העומר מתחילה בט"ז בניסן ולא דוקא ביום ראשון בשבוע, וכותב לגבי פרשנות זו:

...אחד השופטים או הכהנים או המלכים הטובים בעיני האלוהי היטיב לפרש כך, והסכימו הסנהדרין וכל החכמים על ידו... ונתחייבנו לקבל קביעה זו כמצוה, כי מן המקום אשר יבחר ה' באה...

(שם, מא)

אפילו לגבי דין בסיסי כמו מועד הקרבת קרבן העומר וחג השבועות, ריה"ל אינו טוען שבוודאי זו מסורת מסיני, אלא מציע אפשרות שדין זה התחדש בדור מן הדורות, מתוך פרשנותם של חכמים.⁶⁶ כלומר, שההלכות המחודשות אינן רק בפרטים קטנים ומקרים חריגים אלא לעיתים גם בדברים בסיסיים ויסודיים.

• הרמב"ן מתייחס לעניין זה בכמה מקומות,⁶⁷ ונביא מדבריו בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם. הרמב"ן שם שולל את הדעה שהציווי "לא תסור" חל גם על דיני דרבנן וטוען שהציווי חל רק על מה שאמרו חכמים כפרשנות לדברי התורה עצמה:

...אבל הדבר הברור המנוקה מכל שבוש, הוא שנודיע, שאין הלאו הזה "לא תסור" אלא במה שאמרו בפירושי התורה, כגון הדברים הנדרשים בתורה בגזרה שוה או בבנין אב ושאר שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן או במשמעות לשון הכתוב עצמו, וכן במה שקבלו הלכה למשה מסיני תורה שבעל פה... כי התורה ניתנה לנו על ידי משה רבינו בכתב, וגלוי הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים.⁶⁸ וחתך לנו יתברך הדין, שנשמע לבית דין הגדול בכל מה

65 בעניין זה נרחיב בפרק ג'.

66 בהמשך מזכיר ריה"ל אפשרות נוספת, שהדבר נודע בנבואה. אולם יש לדייק בלשונו, שאפשרות זו מופיעה לגבי הקביעה שמועד הקרבת העומר יחול תמיד ביום הראשון של חול המועד פסח דוקא, ולא לגבי עצם הפרשנות של הכתוב, שאין הכוונה ליום ראשון בשבוע. על כל פנים, ודאי שריה"ל מציג גם אפשרות שכל הדין נקבע על ידי חכמים ולא ניתן במסורת או בנבואה. (לגבי האפשרות של התערבות הנבואה בפרשנות התורה – עיין בכרך ב', פרק י"ז).

67 עיין גם דבריו המובאים בפרק ב' עמ' 56, ובתחילת פרק ו'; פירוש הרמב"ן לתורה, דברים י"ז, יא.

68 = לא תהיה הסכמה בין הדעות בכל השאלות החדשות שיעלו.

שיאמרו – בין שקבלו פירושו ממנו (= ממשה רבנו), או שיאמרו כן ממשמעות התורה וכוונתה לפי דעתם...

(רמב"ן, השגות לספר המצוות, שורש א', עמ' כ"ד-כ"ו)

פירוש התורה כולל גם הלכות מקובלות מסיני וגם פרשנויות שפירשו חכמים בעצמם על פי דרכי הדרשות או משמעות הכתובים. חובה עלינו לקבל את דברי חכמים בשני הסוגים, הן במה שהם מעבירים אלינו במסורת והן במה שהם מפרשים בעצמם בתורה. חלקים מדברי הרמב"ן הללו מובאים גם בספר החינוך (מצוה תצ"ו).

• המאירי, בפתיחת פירושו למסכת אבות, מסדר את השתלשלות התורה שבעל פה במשך הדורות ובתוך כך מתאר את לימוד התורה בתקופת הנביאים:

...כל הצריך להם מבאורי המצוות... הכל היה נמסר להם איש מאיש בשלימות. ומה שהיה מתחדש והצטרכו בו להתבוננות לפי חידוש הענינים, נמסרו להם העיקרים והמדות, שמהם היו מוציאים תעלומותיהם לאור ומבררים כל הדינים... (מאירי, פתיחה למסכת אבות, הפסקה "ודע שכל הזמנים")

ביאורי המצוות הועברו מדור לדור במסורת, אך לעיתים עלו שאלות חדשות שלא היתה לגביהן מסורת, והתשובה להן התבררה על ידי לימוד של חכמים בעצמם במידות שהתורה נדרשת בהן.

• בדומה לכך כותב ר' יוסף אלבו בספר העיקרים:

...שאי אפשר שתהיה תורת השם יתברך שלמה באופן שתספיק בכל הזמנים, לפי שהפרטים המתחדשים תמיד... הם רבים מאד משיכללם ספר. על כן ניתנו למשה בסיני על פה דרכים כוללים... כדי שעל ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים. והם הדרכים שנזכרו בתורת כהנים... "ר" ישמעאל אומר, בשלש עשרה מדות התורה נדרשת, מקל וחומר מגזרה שוה וכו'. ועל ידי אותן הדרכים או אחד מהן יודע כל מה שלא נמצא בתורה בפירוש...

(ספר העיקרים, ג', כ"ג)

יחד עם פרטי ההלכות שניתנו בסיני, ניתנו גם המידות שהתורה נדרשת בהן,⁶⁹ כדי שבאמצעותן יוכלו חכמים לדרוש את התורה ולהוציא ממנה פרטים נוספים כתשובה לשאלות המתחדשות בכל הדורות. בהמשך הדברים הוא כותב:

...שאפשר שיפול מחלוקת בין חכמי ישראל, בדבר שלא בא הקבלה בו, אלא שיוצא באחת מהי"ג מדות או באחת משאר דרכי ההבנה...

(שם)

המחלוקות בין חכמי ישראל הן דוקא באותם דינים שלא התקבלו במסורת אלא נלמדו על ידי חכמים בעצמם. מתוך כך עולה, כפי שאמרנו, שדינים רבים מאד הם מחודשים ולא התקבלו במסורת.

• הר"ן בדרשותיו כותב דברים דומים לדברי הריטב"א שראינו:

...המחלוקות וחילוקי הסברות שבין חכמי ישראל... למדם משה מפי הגבורה, בלא הכרעה כל מחלוקת ומחלוקת בפרט. אבל מסר לו כלל אשר בו יודע האמת, והוא "אחרי רבים להטות", וכן "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך"...
(דרשות הר"ן, דרוש ז')

הקב"ה הראה למשה רבנו את הנושאים שיש בהם מקום לדיון ואת חילוקי הסברות האפשריות, אך לא מסר לו בעניינים אלה את מסקנת ההלכה אלא השאיר את הדבר פתוח להכרעתם של חכמי ישראל במשך הדורות. חכמי ישראל פוסקים אם כן את ההלכה לא מכח מסורת שיש בידם, שהרי בסיני לא נפסקה ההלכה לכאן או לכאן, אלא נדרשים להכריע בדבר בעצמם.⁷⁰

• בספר "כללי המצוות" של המקובל ר' יוסף ג'יקטיליא (בעל "שערי אורה") מאריך בעניין זה, ונביא מדבריו:

...כל מצוה ממצוות התורה שדרשוה החכמים באחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת, הרי אותה המצוה וכל דקדוקיה היוצאין על דרך י"ג מדות, כל אותם הדברים נקראים גופי תורה, והרי כולם כמקובלים מפי משה רבינו עליו השלום...

69 בעניין זה של מקור המידות שהתורה נדרשת בהן, נרחיב בפרק ט'.

70 דברי הר"ן מתייחסים אל דברי הגמרא בחגיגה ג' ב, המובאים להלן בפרק ב' עמ' 64, ועיין שם בהערה 35. ועיין גם בדברי הר"ן בדרוש י"ב, שדבר שניתן להגיע אליו בשכל, "היה נמסר לחכמים כשאר משפטי התורה, ולא תצטרך עליו הלכה למשה מסיני".

ומה שהוא סתום וחתום בתורה מבואר על ידי החכמים באלו י"ג מדות, ועל הא גרסינן בפרק אין דורשין "לא מסרן הכתוב אלא לחכמים..."⁷¹ והנה יש בדברי סופרים⁷² ענינים שנדרשים על ידיהם בדרך י"ג מדות והם הם גופי תורה...

ולפי כח גדול זה שהיה בידם, היתה רשות ביד ר' יהושע לומר אצל בת קול "לא בשמים היא..." ולפי דרך זה נשאר מדרש התורה ברשות בית דין הגדול לפסוק הלכה...

(כללי המצוות, מערכת "חכמים")⁷³

מקורות אלה מתייחסים באופן ישיר לעניין היצירה בתורה שבעל פה, ואמירות בכיוון זה ניתן למצוא גם בדבריהם של ראשונים נוספים.⁷⁴ בנוסף לכך, יש לשים לב שכך היא המשמעות במקומות רבים מאד בדברי הראשונים, אף שאין בהם התייחסות מפורשת לשאלה זו. כאשר הראשונים דנים בסוגיות הדרשות הם מבארים כיצד הדין נלמד מן הדרשה, והמשמעות הפשוטה של דבריהם היא שהדרשה היא המקור שממנו למדו חכמים את הדין, ולא שהמקור האמיתי הוא במסורת מסיני והדרשה באה רק למצוא

71 חגיגה י"ח א, בעניין המקור לאיסור מלאכה בחול המועד. הברייתא מביאה לכך דרשות, ומסיימת: "הא לא מסרן הכתוב אלא לחכמים, לומר לך איזה יום אסור ואיזה יום מותר, איזו מלאכה אסורה ואיזו מלאכה מותרת".

72 הביטוי "דברי סופרים" משמש כאן במשמעות של מה שלמדו חכמים, שתוקפו הוא כדין תורה, ולא במשמעות של תקנה דרבנן (עיין שם בהקשר הדברים).

73 בדבריו שם יש גם ביטויים על כך שכל דברי חכמים מקורם בסיני, אולם כאשר מתבוננים בדבריו נראה ברור שכוונתו היא למשמעות רוחנית ולא שהדברים עברו במסורת מדור לדור עד שהגיעו אל החכמים שאמרום. בעניין זה עיין בפרק ב' עמ' 46 ואילך. ועיין עוד בדבריו של ר' יוסף ג'יקטיליא במערכת "גרע": "ולא עוד אלא אפילו ביאור הלכה אחת אין נביא רשאי לחדש מצד הנבואה, אלא מצד י"ג מדות שהתורה נדרשת..."; ועיין גם בדבריו המובאים בכרך ב', פרק י"א עמ' 44.

74 נציין מספר מקורות נוספים:

א. עיין דברי התוספות וסיעתם המובאים בפרק ג' עמ' 110-109, שעל פיהם ברוב המידות חכמים רשאים לדרוש דרשות מדעתם וללא מסורת מסיני. ועיין בתוספות המוזכר לעיל הערה 41.

ב. בספר כפתור ופרח פרק ה' כותב: "...המשנה, שהיא פירוש כל מצות התורה, מהם מקובלות מפי משה ומהן דרך סברא...".

ג. בפירוש ר' מתתיהו היצהרי למסכת אבות א', א נאמר שכללי ההלכות נמסרו בסיני, ואילו הפרטים מתחדשים תמיד ולפיכך נפלה בהם מחלוקת.

ד. עיין גם בדברי הראשונים המובאים בפרק ה' עמ' 162-159 (ועיין גם שם בהערה 42, אות ב') – הם מניחים בפשיטות שיש דרשות שנדרשו על ידי חכמים ולא התקבלו מסיני, וקובעים שלדרשות אלה תוקף דאורייתא.

לדין רמז בלבד. כך למשל, במקומות רבים שואלים המפרשים מניין למדו חכמים שיש לדרוש את הכתוב דוקא באופן שדרשו, ומדוע לא דרשו באופן אחר והגיעו למסקנה שונה.⁷⁵ על פי שיטת המסורת התשובה לכך היא ברורה – הדין עצמו כבר היה ידוע במסורת ולפיכך חכמים היו חייבים לדרוש את הכתובים דוקא באופן שיתאים למסורת זו ולא באופן שיוביל למסקנה אחרת.⁷⁶ אולם המפרשים אינם הולכים בדרך זו – הם מביאים נימוקים מניין למדו חכמים שיש לדרוש דוקא כך, ואינם משיבים שהדרישה מבוססת על מסורת והדין כבר היה ידוע מראש. כמו כן, לעיתים הראשונים דנים על דין מסויים שחז"ל אינם מציינים את מקורו, ואומרים שכפי הנראה היתה לחז"ל דרשה כלשהי שממנה למדו זאת⁷⁷ – משמע שמקורם של הדינים שבדברי חז"ל הוא מדרישת הכתוב ואין מניחים בפשטות שמקור הדינים הוא במסורת.

ראשונים האומרים שמקור ההלכות הוא במסורת

לעומת הדברים שראינו, בדברי כמה ראשונים אנו מוצאים אמירות שעל פיהן כלל דברי חכמים הם מסורת מסיני. ראינו לעיל את דברי רבנו חננאל האומר כך, וכעין זה מופיע במקורות נוספים:

- הראב"ד (הראשון) בספר הקבלה כותב כך:

כי כל דברי רבותינו ז"ל חכמי המשנה והתלמוד כולם מקובלים... מאנשי כנסת הגדולה שקבלו מהנביאים... ולעולם חכמי התלמוד, וכל שכן חכמי המשנה, אפילו דבר קטון לא אמרו מלבם, חוץ מן התקנות שתקנו... כדי לעשות סייג לתורה.

(ספר הקבלה לראב"ד, פתיחה)

75 עיין למשל תוספות ברכות י"ט ב – כ' א, ד"ה "אמרת"; שבת כ"ד ב, ד"ה "ולא עולת"; שבת צ"ח א, ד"ה "הניחא"; יבמות ה' א, ד"ה "ליגמר"; שם ד"ה "שכן"; רמב"ן יבמות פ"ז א, ד"ה "דהדרא"; ריטב"א שבת ט"ו א, ד"ה "שלא דנו". לעיתים המפרשים אף מציעים דרשה חדשה שאינה מופיעה כלל בדברי חז"ל, ושואלים מדוע לא דרשו חז"ל דרשה זו שמתוכה היה נלמד דין שונה מן הדין שנפסק בפועל – עיין למשל תוספות יבמות ד' א, ד"ה "דכתיב", בקושיית ר' יעקב מאורליינש. ועיין עוד במקורות המובאים בכרך ב', פרקים י' וי"א – כאשר המפרשים באים להסביר מדוע חכמים דרשו באופן זה ולא באופן אחר, הם אומרים שכך היתה הכרעתם וסברתם של חכמים ולא שכך קיבלו מסיני ולכן היו חייבים לדרוש באופן זה.

76 עיין למשל דברי הרלב"ג המובאים להלן.

77 עיין למשל בתוספות שבת ע"ז א, ד"ה "הואיל"; גיטין ע' ב, ד"ה "חיישינן"; רמב"ן נדה ל"ד ב, ד"ה "ה"ג רש"י".

כל מה שמופיע במשנה ובתלמוד, מקורו במסורת ולא מדעתם של חכמים. חכמים חידשו מעצמם רק את התקנות דרבנן שמוסיפות סייגים על דברי התורה, ואילו את ביאור התורה עצמה הם קיבלו במסורת ולא פירשו מדעתם.

• במבוא התלמוד המיוחס לר' שמואל הנגיד נאמר:

המשנה היא הנקראת תורה שבעל פה, והיא יסוד התורה שהעתיקו⁷⁸ ממשנה רבינו עליו השלום עד ימי רבינו הקדוש עליו השלום והוא רבי יהודה הנשיא...
הלכה מקיימת⁷⁹... היא שלמדו מפי משה רבינו עליו השלום, ומשה מפי הגבורה...

(מבוא התלמוד, הפסקה "אמר המחבר")

בהמשך הוא מחלק מבחינת סמכותם של דברי חז"ל בין תחום ההלכה לתחום האגדה.⁸⁰ את סמכותם של חז"ל בפסיקת ההלכה הוא מנמק בכך שמקור הדברים הוא במסורת מסיני:

...שכל מה שקיימו חז"ל הלכה בענין מצוה, שהיא מפי משה רבינו עליו השלום שקבל מפי הגבורה, אין לך להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו...

(שם, הפסקה "והגדה")

נראה אם כן שלדעתו כלל ההלכה היא קבלה מסיני.⁸¹

• הרלב"ג, בהקדמת פירושו לתורה, עוסק בשאלת הפשט והדרש, וכותב לגבי דרשות חכמים:

...וזה שהם סמכו אלו הדברים האמתיים המקובלים להם במצוות התורה לפסוקים ההם – להיותם כדמות רמז ואסמכתא לדברים ההם, לא שיהיה דעתם שיהיה מוצא אלו הדינים מאלו המקומות. כי כבר יוכל האדם להפך כל דיני התורה בכמו אלו ההקשים, עד שאפשר בהם לטהר את השרץ, כמו שזכרו ז"ל...

78 נראה שאין הכוונה להעתקה בכתב אלא להעברה מדור לדור.

79 = הלכה שהתקבלה, בניגוד לדעה דחויה, שלא נפסקה להלכה.

80 בעניין זה נרחיב בעז"ה באחד הכרכים הבאים.

81 בראשונים נוספים ישנן אמירות המבססות את סמכות חכמים על המסורת מסיני (עיין למשל בהקדמת הסמ"ג, ובעז"ה נרחיב בכך באחד הכרכים הבאים), אך אין בהם אמירה מפורשת שכלל דברי חכמים הם מסורת ולא יצירה. בעוד שבמבוא התלמוד נראה שזהו מקור הסמכות הבלעדי, ואילו היו ההלכות נובעות מתוך פרשנותם של חכמים לא היה להן מעמד מחייב; מתוך כך משמע שלדעתו כל ההלכות הן במסורת מסיני.

כי הם לא כווננו... שיהיה על כל פנים מוצא הדינים ההם מהמקומות אשר סמכו אותם להם, אבל הם אצלם מקובלים איש מפי איש עד משה רבינו, ובקשו להם רמז מן הכתוב...

(רלב"ג, פתיחה לפירוש התורה)

פעמים רבות מעלים את שאלת הפשט והדרש בהקשר של המקומות שבהם יש לכאורה סתירה בין הדרשה לפשוטו של מקרא, כגון "עין תחת עין" ומקומות דומים. אולם הרלב"ג מעלה את השאלה באופן רחב הרבה יותר: גם כאשר אין סתירה בין הפשט לדרש, פעמים רבות קשה לראות בדרשות הוכחה גמורה ומקור ברור, ולכאורה אפשר היה לדרוש גם באופנים אחרים ולהגיע למסקנות שונות.⁸² הפתרון של הרלב"ג לשאלה זו הוא המסורת – לדעתו אכן הדרשות אינן ראייה מספקת לדינים, אך לאמיתו של דבר הדינים היו ידועים לחז"ל במסורת מסיני, והדרשות הן רק רמז לדבר ולא מקור אמיתי.⁸³

82 בשאלה זו נרחיב בכרך ב', פרקים י"ג-ט"ו; ועיין שם עמ' 137, התייחסות לדבריו אלו של הרלב"ג.

83 בנוסף למקורות אלה אפשר להביא כמה אמירות בדברי גאונים וראשונים המטות לכיוון זה במידה זו או אחרת:

א. עיין מאמרו של משה צוקר, תרביץ שנה מ"א עמ' 375-378, המביא קטעים מן הגניזה מפירוש רס"ג לספר ויקרא, ובהם נראה כדרך זו, שכל ההלכות מקורן במסורת והדרשות הן אסמכתאות בלבד. אך לעומת זאת עיין דברי רס"ג בהקדמה לספרו "הנבחר באמונות ובדעות" (עמ' י' במהדורת הרב קאפח), המתאר את הסיבה להופעת המחלוקות באופן שמתאים ללימוד עצמי של חכמים ולא להעברת המסורת (הדברים מובאים בכרך ב', פרק י"ח הערה 65). (ושמא ניתן להציע שדברי רס"ג בפירושו לויקרא נאמרו מחמת הפולמוס כנגד הקראים – עיין התייחסות לדברים דומים של רס"ג, בדברי רב האי גאון המובאים באוצר הגאונים ביצה ד' ב, אות ה', ובפירוש המשנה לרמב"ם ראש השנה ב', ז).

ב. רב ניסים גאון, בפירושו לברכות י"ט א, עוסק במעשה תנורו של עכנאי (בבא מציעא נ"ט א-ב). באופן פשוט, מעשה זה מבטא את סמכותם של חכמים לפסוק את ההלכה בעצמם ולפרש את התורה כפי הבנתם (עיין למשל בדברי ר' יוסף ג'יקטיליא המובאים לעיל); אולם רב ניסים גאון אומר שדברי חכמים במעשה זה היו מבוססים על מסורת וקבלה ולא פרשנות מדעתם שלהם. את משמעות הביטוי "לא בשמים היא" הוא מבאר: "כי תורת ה' תמימה וכבר נתנה לנו בסיני... ואין בתורתנו חסרון ולא ספק כדי שנצטרך אל ראייה מן השמים". משמע שכל פרטי התורה כבר נמסרו בסיני ואין עוד צורך להשלמה כלשהי.

ג. בספר "מבואות לספרות התנאים" (י"נ אפשטיין) עמ' 511 הערה 103, הביא מקור נוסף מן הגאונים הנוקט כך לדעתו: בתשובות הגאונים (אסף) סימן יד עמ' 102, מובאת תשובה של רב האי גאון, שנשאל על דרשה, ועונה: "דלאו ראייה היא אילא (= אלא) מדרש הוא, ועיקר מילתא הלכה מקובלת היא, ומנסבין בה תלמודה (= ונושאים בה לימוד)". אפשטיין מסיק מדברים אלה, שבאופן כללי הדרשות אינן באמת ראייה לדין; מקור הדינים הוא במסורת, והדרשות הובאו רק כאסמכתא. אולם נראה שמקור זה אינו בא לומר אמירה עקרונית לגבי כלל הדרשות. זוהי אמירה ספציפית לגבי הדרשה המסויימת, שהיא רחוקה מהקשר הפסוק, ולפיכך רב האי גאון סובר שזו אסמכתא בלבד. (לגבי כלל דבריו של אפשטיין

אף שהדברים נאמרים בדברי מפרשים אלו באופן מפורש, עדיין קשה מאד לומר כך, שכל פרטי ההלכה מקורם במסורת מסיני. כפי שהבאנו בהרחבה לעיל, במקורות חז"ל אנו מוצאים ראיות רבות ואמירות ברורות על קיומם של חידושים שאינם נובעים ממסורת, וקשה מאד ליישב זאת עם האמירה שכל דברי חכמים נאמרו במסורת.⁸⁴ כאשר נתבונן יותר, הרי שגם בדבריהם של חלק מן המפרשים הללו עצמם נראה שאין זו אמירה מוחלטת:

• הראב"ד, בהמשך לדבריו דלעיל, מסביר כיצד נוצרו המחלוקות:

וּאִם לְחֶשֶׁךְ אָדָם... לומר: מפני שנחלקו בכמה מקומות, לכך אני מסופק בדבריהם; אף אתה הקהה את שיניו, והודיעהו... שלא נחלקו רבותינו ז"ל לעולם בעיקר מצוה, אלא בתולדותיה, ששמעו עיקרה מרבوتיהם, ולא שאלום על תולדותיה מפני שלא שימשו כל צרכן...

(ספר הקבלה לראב"ד, פתיחה)

את יסודות הדינים שמעו התלמידים מרבותיהם, אך הם לא שאלו לגבי כל פרטי ההלכות, ולפיכך לא קיבלו מן הרב את המסורת במלואה, וכך נוצרו המחלוקות.⁸⁵ מדברים אלה עולה שהדעות החולקות אינן באות בשם המסורת, שהתלמידים מצטטים בשם רבותיהם

שם, עיין בכרך ב' נספח ח' ובפרט בהערה 9 שם.)

ד. עיין בפירוש רבנו יהונתן על הרי"ף, קידושין דף ל"א ב. הגמרא שם עוסקת בדרשת חכמים ומכנה אותה בביטוי "דברי סופרים", ורבנו יהונתן (ד"ה "איזו היא חללה") כותב על כך: "מפי דברי סופרים, שדקדקו בלשון המקרא ועשו להם אסמכתא למה שקבלו מפי הלכה למשה מסיני". (ועיין עוד דבריו של רבנו יהונתן בפסחים ס"ו א – מופיעה שם מחלוקת בין ר' עקיבא לר' אליעזר, ורבנו יהונתן כותב שמקורם של דברי ר' עקיבא הוא במסורת מסיני. אם כי ייתכן ששם הדבר נובע מן הלשון "גמריה" המופיעה בהקשר זה.)

ה. עיין בתוספות רי"ד בבא בתרא קכ"א א, ד"ה "מאי דרוש" – שולל את האפשרות שבדור הכניסה לארץ דרשו דרשה חדשה שלא קיבלו ממש רבנו (ועיין דעות אחרות לגבי דרשה זו, בנספח ב' עמ' 76 והערה 9). אך ייתכן שהדברים אמורים דוקא לגבי תקופה זו, ובדורות שלאחר מכן נשכחו חלק מפרטי ההלכה וחכמים למדו אותם בעצמם, כדלהלן. לעומת זאת עיין דברי התוספות רי"ד המובאים בכרך ב' עמ' 326, מהם עולה שבכל הדורות היו ספקות ומחלוקות בין חכמים, כלומר שלא היתה מסורת מלאה בכל הפרטים. וצ"ע.

ו. עיין עוד המקורות המובאים בפרק ב' הערה 8.

84 לכאורה ניתן לומר שמפרשים אלה סברו שיש בעניין זה מחלוקת בין מאמרי חז"ל, והם נקטו כפי הדעה הסוברת שכל התורה שבעל פה ניתנה בסיני. אולם עיין בפרק ב' הערה 9, שלא ייתכן שבימי חז"ל היתה מחלוקת בעניין זה.

85 לשונו של הראב"ד, "שלא שימשו כל צרכן", רומזת לדברי הגמרא בסנהדרין פ"ח ב: "משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן – רבו מחלוקת בישראל..."; בעניין זה נרחיב בפרק י"ח.

מסורות מנוגדות, שהרי התלמידים כלל לא שאלו על פרטים אלה ולא שמעו לגביהם פסיקה מן הרב. נראה אם כן שכוונת הראב"ד היא, שכאשר ראו התלמידים שאין בידם מסורת לגבי פרטים מסויימים הם נאלצו לברר את ההלכה בעצמם, וכך נוצרו חילוקי הדעות. עולה אם כן, שחלק לא קטן מן התורה שבעל פה – אותם דינים שבהם ישנה מחלוקת – מבוסס על יצירה של חכמים ולא על מסורת. על פי דברי הראב"ד במקורה אכן הקיפה המסורת את כל הפרטים, אך במשך הדורות אירע שחלקים ממסורת זו לא הועברו מן החכמים לתלמידיהם, ולפיכך בהלכה שבידינו יש גם חלק לא מבוטל של יצירה. הדברים הנחרצים של הראב"ד בתחילה, שכל דברי חז"ל הם קבלה ולא מליכס, מקבלים אם כן סיוג משמעותי בהמשך הדברים.⁸⁶

• נראה כעת את סיום הפסקה שהבאנו מן הרלב"ג:

כי הם לא כווננו... שיהיה על כל פנים מוצא הדינים ההם מהמקומות אשר סמכו אותם להם, אבל הם אצלם מקובלים איש מפי איש עד משה רבינו, ובקשו להם רמז מן הכתוב, כמו שזכר הרב המורה בספר המצות ובפירוש המשנה.
(רלב"ג, פתיחה לפירוש התורה)

הדברים תמוהים מאד: הרלב"ג תולה את דבריו ברמב"ם, שכתב כך בספר המצוות ובפירוש המשנה – והרי בדברי הרמב"ם במקומות אלה נאמר במפורש להפך, שלא כל דברי חכמים הם מסורת מסיני אלא יש בהם גם יצירה, שנובעת מתוך דרשות חז"ל ב"ג המידות!⁸⁷

קשה לדעת בוודאות מהי כוונתו של הרלב"ג, אך ניתן אולי להציע, שאין כוונתו לטעון באופן מוחלט שכל דברי חכמים מקורם במסורת. הוא בא לומר שיש בדברי חכמים גם

---

86 א. בדברי הראב"ד שם נאמר שאדם המפקפק במסורת חכמים "יש בו ריח מינות". אולם לאור הדברים, עולה שגם הראב"ד מסכים שיש בתורה שבעל פה חלק משמעותי של יצירה. המינות אינה כאשר אדם טוען שחלק מן הדינים לא התקבלו במסורת, אלא כאשר הוא שולל את קיומה של מסורת בכלל, כמו הצדוקים והקראים.

ב. לעומת שיטתו של הראב"ד, השיטה שאותה שולל הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה (עיין לעיל עמ' 30), סוברת שגם המחלוקות נשענות על המסורת, כאשר שתי הדעות מצטטות מסורות מנוגדות. לגבי משמעות ההבדל בין שיטת הראב"ד לשיטה זו, עיין כרך ב' עמ' 311 ואילך.

87 א. דברי הרמב"ם בהקדמת פירוש המשנה הובאו לעיל עמ' 11-12, ודבריו בהקדמת ספר המצוות יובאו להלן בפרק ד' עמ' 125.

ב. כעין זה עיין גם דברי הרד"צ הופמן, הקדמה לפירושו לספר ויקרא, עמ' ה' – גם הוא אומר שהמקור לדינים הוא המסורת, והדרשות הן רק רמזים שהביאו חכמים לדינים המקובלים, ותומך דברים אלה בדברי הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה.

מסורות מסיני, והרבה דרשות הן בעצם רק רמז לדינים שכבר היו מקובלים במסורת. הרלב"ג ראה בדברי הרמב"ם ששני הסוגים קיימים, וסבר כנראה שהחלק של המסורת הוא העיקרי והחלק של היצירה הוא קטן, ולפיכך הוא מביא את דברי הרמב"ם כראיה לכך שדרשות רבות אינן מקור הדין אלא רק רמזים לדינים מקובלים. לפי הצעה זו הרלב"ג אינו בא לשלול לגמרי את הסוג השני, של הדרשות שמחדשות דינים, אלא לשים דגש על החלק של המסורת, שהוא העיקרי לדעתו. בדרך זו הוא פותר את שאלת הפשט והדרש – רוב הדרשות שייכות לדעתו לחלק זה, שהדין עצמו התקבל בסיני והדרשה אינה אלא רמז שהובא לאחר מכן, ולפיכך אין קושי בכך שאין הן מתיישבות עם פשוטו של מקרא.

בדרך דומה ייתכן אולי להסביר גם את דברי רבנו חננאל ו"מבוא התלמוד". ייתכן שאין כוונתם לומר באופן מוחלט שכל דברי חכמים הם במסורת, אלא שלדעתם החלק העיקרי של ההלכות הוא מסורת מסיני, ואילו החידושים שחידשו חכמים בעצמם הם מעטים, ועוסקים במקרים נדירים ובשאלות מעטות שהתחדשו במשך הדורות.

אם נכונה הצעה זו, עולה שהמחלוקת בין הראשונים אינה מוחלטת, שאלו סוברים שכל דברי חז"ל הם במסורת ואלו סוברים שיש בהם גם יצירה. המחלוקת היא במינון – איזה חלק מן התורה שבעל פה הוא מסורת מסיני ואיזה יצירה של חכמים. יש מן הראשונים שסברו שעיקרה של התורה שבעל פה הוא המסורת, והיצירה היא רק בהלכות מעטות, ויש שנתנו ליצירה מקום רחב הרבה יותר. (בשאלה זו של היחס בין החלקים ומשמעותה, נרחיב להלן בפרק ג').

(בפרק זה הבאנו מקורות מדברי חז"ל והראשונים בסוגיה זו. מקורות מדברי האחרונים בעניין זה, יובאו בפרק ב' ובנספח ב').

סיכום

- מתוך התורה שבכתב ניתן ללמוד, שנמסרה עמה גם מסורת שבעל פה המבארת אותה; וכך מפורש בדברי חז"ל, שלצד התורה שבכתב ניתנה בסיני גם תורה שבעל פה.
- אולם בדברי חז"ל ישנן ראיות רבות לכך, שלא כל פרטי ההלכה ניתנו במפורש בסיני – חלק מן הדינים אכן ניתנו מפי הקב"ה במישרין, אך דינים רבים נלמדו על ידי חכמים במשך הדורות מתוך דרישת הכתובים.

- כך אומרים גם רבים מן הראשונים, שבתורה שבעל פה יש הלכות שנמסרו משמים ולצדן גם הלכות שנלמדו על ידי חכמים בעצמם.
- בדברי כמה מן הראשונים ישנן אמירות שמהן נראה שכל פרטי ההלכה נמסרו משמים. אולם ייתכן שאין הכוונה כפשוטו ממש, אלא שלדעת ראשונים אלה החלק העיקרי של הדינים נמסר בסיני וחלק היצירה הוא מועט.